

Herman Hese

MAGIJA KNJIGE

Glavni i odgovorni urednik
Rade OBRENOVIC

Urednik
Tibor VARADI

Uređivački odbor
Ljubivoje CEROVIĆ (ustorija)
Anđeljko ERDELJANIN (humor i satira)
Miroslav NASTASIJEVIĆ (poezija)
Rade OBRENOVIC
Miroslav DEMAK (dečja književnost)
Đorđe UTVIC (hronika)
Tibor VARADI (esej i kritika)
Pero ZUBAC (proza)

Sekretar uređivačkog odbora
Anica TIDILOV
HERMAN HESE — MAGIJA KNJIGE

Predgovor prvom srpskohrvatskom izdanju

»Od mnogih svetova koje čoveku nije poklonila priroda već ih je stvorio njegov vlastiti duh, najveći je svet knjiga.« Ovom svečanom rečeničkom generalizacijom započinje naš izbor esejističkih tekstova Hermana Hesea, jedno nemačko i svetsko misaono putovanje po duhovnim prostorima čija su delatna svetleća tela, reči i knjige, ostavila najdublje i najplemenitije tragove na starom, izbornom licu civilizacije.

Pokojni nemačko-švajcarski antikvar, romansijer, pesnik, nobelovac, putnik po Orijentu i do smrti radoznali erudita nije na početku svoje književne karijere mogao znati da će ikada napisati knjigu »Welt der Bücher« iz koje su odabrani tekstovi predstavljeni ovde pod naslovom »Magija knjiga«. Tvrdim da to nije mogao znati zato što se ovakve knjige ne programiraju ni u jednoj literarnoj radionici — stvaraju se spontano, decenijama, kao logički proizvod života koji se u celosti posvećuje kultu i razobličavanju kulta pisanja.

Hese je, dakle, u toku dugog života uobličavao analize, refleksije i emocije, vezane za paralelni svet knjiga, u brojne pojedinačne tekstove o literarnim temama, o sudbinama književnih pokreta i vrsta, o mladim pesnicima, antologijama, psihoanalizi stvaralaštva i drugim, stvarajući tako, laganim nanošenjem gledišta i ideja, knjigu o knjizi i pisanju, o svetu čije su granice i značenja aspolutno nesagledivd i nemerljivi. Nju su, posle Heseove smrti, sabrali i integralno objavili njegovi poštovaoci.

Hese se, dakle, nije predavao uzaludnom poslu sistematizacije, statistike, enciklopedistike i didaktičkog tumačenja fenomena sveta knjiga jer takav činovnički megalomanski duh nije boravio u njegovom talentu koji ga je učinio jednim od najvećih pisaca dvadesetog stoleća. Pisao je jednostavno, bez pretenzija da sistemskim mišljenjem o knjigama i piscima organizuje »banku podataka« — pisao je iskreno, s povodom, po čistoj potrebi čoveka koji želi da saopšti iskustva iz vlastite profesije, na zahtev izdavača, čitalaca, mladih kolega ili po diktatu književne borbe u kojoj se, bez specijalnih porudžbina, iznose sopstveni, drugačiji argumenti i shvatanja.

Iako se radi o tekstovima koji su stari između dvadeset i osamdeset godina, što u ovoj, najdinamičnijoj od svih epoha, može roditi sumnju i nepoverenje u pogledu održivosti izrečenih sudova, ideja i predviđanja književne budućnosti čiji smo akteri upravo mi, može se, ne bez čuđenja, konstatovati da Heseove književne ideje, teze i dokazi važe i danas. Mislim da njegovo književno vino nije postalo sirce.

Sudbina svih kultura ljudske prošlosti je tiho, neprimetno transcendiranje u dokument. Osim što poseduje dokumentarnu, istorijsku vrednost, ispisanu perom svedoka različitih književnih situacija, političkih, ideoloških i ratnih bura, ova će knjiga svakako izazvati nedoumicu prilikom eventualnog čitaočevog odmeravanja upotrebljivosti, dejstva i privlačnosti njenih eseja danas. Nedoumicu može, pre svega, podstaći činjenica da je najveći broj ovih tekstova napisan u vreme koje se i po individualnim iskustvima i po društvenoj svesti umnogome razlikovalo od našeg.

—
Vojislav DESPOTOV

MAGIJA KNJIGE

Od mnogih svetova koje čoveku nije poklonila priroda već ih je stvorio njegov vlastiti duh, najveći je svet knjiga. Ispisujući prva slova na školskoj tabli

i pokušavajući da čita, svako dete čini zapravo prve korake ka jednom veštačkom i neobično složenom svetu za čije upoznavanje i usavršavanje pravila igre jedan ljudski život nije dovoljan. Bez reci, bez tekstova i knjiga, nema istorije, i ne postoji pojam čovečanstva. Ako neko želi da pokuša da se na malom prostoru, u kući ili sobi, uključi u istoriju ljudskog duha i usvoji je, to može postići jedino u obliku izbora knjiga. Mi smo, doduše, uvereni da bavljenje istorijom i istorijskom mišlju krije razne opasnosti, a u poslednjim decenijama naši su osećaji izražavali snažan revolt protiv istorije, ali, upravo samo kroz ove revolte mogli smo da naučimo kako odricanje novih porobljavanja i zaposedanja duhovnih nasleđa našeg života i mišljenja još uvek ne izražava našu čednost.

Kod svih su naroda reči i spisi nešto sveto i magično; imenovanje i pisanje su praiskonske magijske radnje, magično osvajanje prirode kroz duh. Posvuda se u svetu dar svetih spisa slavi kao božansko poreklo. Kod najvećeg broja naroda pisanje i čitanje behu svete tajne, veštine koje je posjedovalo samo sveštenstvo; beše velika i neuobičajena stvar ako bi se kakav mladi čovek odlučivao da se preda ovim moćnim tajnama. A to nije bilo lako izvesti — trebalo je iskupiti se darovima i žrtvama. Od vremena naših starih demokratskih civilizacija, plemenitijih i svetijih nego danas, ova je tajna stajala pod božanskom zaštitom, nije se nudila svakome i do nje su vodili teški putevi. Slabo možemo da predstavimo sebi šta je u kulturnom hijerarhijsko-aristokratskom uređenju značilo kad je neko, u narodu analfabeta, bio vičan tajnama rukopisa! Bila je to moć, bela i crna magija, talisman i čarobni štapić.

Sada je to naizgled potpuno drugačije. Danas je, čini se, svet spisa i duha otvoren za svakoga; danas, čini se, umeće pisanja i umeće čitanja predstavljaju nešto malo više od umeća disanja ili, u najboljem slučaju, umeća jahanja. Danas je, čini se, sa spisa i knjiga skinut veo izuzetne časti, čarobnjaštva i magije. Samo još u religijama postoji pojam »svetog«, knjige koja se otvara; ali, pošto danas nijedna doista moćna religija ne preuveličava značaj propagiranja biblije kao laičke lektire, u stvarnosti nema više nijedne svete knjige. Izuzetak su pobožni Jevreji i pripadnici nekih protestantskih sekti. Tu i tamo postoji propis da se prilikom službene zakletve polaže ruka na bibliju ali je ovaj gest polumrtvi ostatak nekada plamtećih snaga i za prosečne ljude ne sadrži više, kao ni sama formula zakletve, staru magičnu moć. Knjige su prestale da budu tajne; dostupne su svakome. Sa demokratsko-liberalnog stanovišta to je napredak ali, sa drugog, obezvređivanje i vulgarizovanje duha.

Ne želimo da dopustimo da se ruši prijatni osećaj postignutog napretka. Želimo da se radujemo što čitanje i pisanje nisu više privilegija jedne zajednice ili kaste, što je od pronalaska štampe knjiga zajednička, što je postala rašireni upotrební predmet, što veliki tiraži omogućuju jeftinu cenu knjige i što svaki narod svoje najbolje knjige (takozvane klasike) može da učini pristupačnim i za najsiromašnije. Ne želimo da se suviše žalostimo zbog toga što je pojam »knjige« izgubio gotovo svu svoju negdašnju uzvišenost i što izgleda da u

poslednje vreme, zbog bioskopa i radija, knjiga čak i u očima mase još više gubi na vrednosti i vaspitnoj moći. Ali, nipošto ne bi trebalo da se plašimo budućeg istrebljenja knjige; naprotiv, što se određene potrebe za zabavom i narodne potrebe za učenjem mogu više zadovoljavati kroz nove pronalaskе, utoliko knjiga više dobija na dostojanstvu i autoritetu. Jer, ubrzo će se i najdetinjastijem pijanstvu napretka nametnuti saznanje da rukopis i knjige imaju funkcije koje su večne. Pokazaće se da formulisanje putem reči i predavanje ovih formulacija putem spisa nije samo važno pomoćno sredstvo već uopšte jedino sredstvo čijom snagom čovečanstvo zadržava istoriju i trajnu svest o samom sebi.

(1930)

LEKTIRA ZA ODMOR

Na letnje osveženje se, svakako, ne odlazi radi čitanja knjiga. Ali, uprkos tome, mnogo je onih koji jedino u to vreme dolaze do mirne lektire, kao i onih za koje nema smisla da kišne dane posvećuju čitanju. Po mom iskustvu, za vreme odmora ne postoji lepša namera od ove: čitati stihove i za ljubavnicu uzeti neku doista dobru knjigu. Gospoda koja sa ženama, decom i služanstvom putuju u banju ili na planinu, uobičajavaju da dobro razmisle šta da ponesu. Jedna će dama tek u Ostendeu primetiti da joj nedostaje nova večernja haljina, mada je dobro promislila šta joj je sve neophodno, od paste za zube do kožnog kofera. Traži društvo i radije putuje u mesto za oporavak sa svojim rođacima i prijateljima nego sa smrtnim neprijateljima. Potom promišljeno bira hotel i sobu. Vrlo brzo saznaje gde se može dobiti najbolja kafa i najhladnije pivo.

Kakva brižljivost! Ali, ista ta dama koja od šešira do čizmica ne nosi ništa nepromišljeno, koja je tako pažljiva u izboru prijatelja i koja nikad ne uzima sobu sa pogledom na severnu stranu, provodi kišne dane zevajući uz loše knjige. Svoje nije ponela te je upućena na ono što joj nudi banjski knjižar. Ali, banjski knjižar se niukom slučaju ne izlaže žezi u svom sezonskom poslu iz vaspitnih razloga. Uz to, on nije u stanju da sa sobom donese veći magazin sa knjigama. Njegov je interes da napravi što veći promet sa knjigama koje inače slabije idu. Bankar, guvernant, sudija ili vozač, svi kupuju iste memoare neke bivše princeze, iste hronike o ubistvima i istu kasarnsku satiru jer su upravo to »knjige sezone«. Isti ti ljudi, kojima kod kuće, nepročitan, stoji kompletan Gete, nikad ne nose knjigu ili dve prilikom letovanja već svake godine ponovo kupuju »knjige sezone« koje su, sa malo izuzetaka, iste, promenivši samo naslov i korice. Za nas recenzente to je sada, kao i pred Božić, vreme nade. Oštrimo pera, preduzimajući vaspitavanje našeg naroda. Tako ću i ja pokušati da pišem o nekim novijim knjigama, boljim dakako, u tihoj nadi da će princezini memoari i kriminalni romani naći što manje mušterija. Ali, pre toga, savetujem svakome ko

odlazi na letovanje: ovog puta ne čitati ništa! Jer, neprijatelji dobrih knjiga i dobrog ukusa uopšte ne preziru knjige niti su analfabete. Preziru one koji previše čitaju.

SVETSKA KRIZA I KNJIGE

Postoji, naravno, gomila dobrih i lepih knjiga. Voleo bih da se ona stalno uvećava. Ali, knjige od kojih se može očekivati uticaj na poboljšanje stanja i prijateljskije oblikovanje budućnosti, ne postoje. Kriza u kojoj se nalazi naš svet veoma je slična propasti, bojim se, ako to i nije. U takvim trenucima, među mnogim lepim i omiljenim stvarima, zauvek nestaje i bezbroj knjiga. Ono što je do juče bilo sveto a danas obavezujuće samo za mali krug duhovnih poštovalaca, prekosutra će biti sasvim podriveno i zaboravljeno — do onog ostatka koji je neuništiv i predstavlja kiselo testo za svaku novu tvorevinu. Dok je čoveka, knjiga neće propasti: to je jedino »večno« što čovek poseduje. Ovo najdragocenije blago čovečanstva smešteno je u različitim formama i jezicima; biblija i svete knjige stare Kine, indijska Vedanta i mnoge druge knjige i zbirke predstavljaju vrhove u kojima je to Malo, što je ranije doista bilo prepoznato, našlo svoj oblik. Ovaj oblik nije jednoznačan a knjige nisu večne: ali, one sadrže duhovno nasleđe naše prethodne istorije. Sva ostala literatura proizašla je iz njih i bez njih je ne bi uopšte bilo: celokupno hrišćansko pesništvo, na primer, do Dantea i do danas, jeste isijavanje Novog Zaveta te, ako čitava ova literatura propadne, Novi Zavet ostaje. Iz njega bi uvek mogle da proizađu nove literature. Samo nekoliko »svetih knjiga« čovečanstva imaju ovu snagu oplodžavanja i samo one preživljavaju milenijume i svetske krize. Dobro je pritom što uopšte nema njihovog rasprostiranja. Ne treba da postoje milioni i stotine hiljada onih koji su zahvaćeni suštinom ove ili one svete knjige. Takvih je dovoljno malo
(1937)

EKSCENTRIČNE PRIČE

Pod »ekscentričnim« ovde ne podrazumevamo nešto artistski ili literarno, romantično i groteskno, ništa što je prepušteno volji i izboru pesnika. Sa svojim čarobnjakom i vilinskim pričama, Fuke je običan filistar, a Tik, sa fantastičnim i

ludim desetakama, dete koje se igra. Ekscentričan je Hofman koji u svojim tekstovima nije mešao sazvučja nemogućeg i natprirodnog već je živeo i u jednom i u drugom svetu, ubeđen, barem u dužem periodu, u stvarnost sveta duhova ili nestvarnost vidljivog. Takvi su pisci doista ekscentrični: svet posmatraju iz jednog drugačijeg središta i opažaju pomerene stvari i vrednosti kojima, pre svih, pripada Po, taj rafinirani i setmi Amerikanac koji u svojim delima pokazuje gotovo sve nijanse ekscentričnog, od šokantnog žurnaliističkog umetničkog komada do bolnog saznanja jeretika. Pravi ekscentrik je i Zil Vern, mada se on jedva može nazvati pesnikom. Međutim, njegova potreba za pomerenošću granica i novih gledišta nije manje snažna od Poove ili Hofmanove. Ovde spadaju i svi dokazani okultisti, mističari i spiritisti, čim se iskažu ko pripovedači. Granici običnog političkog fantazma bliži su sastavljači utopija od kojih se nijedna ne može uzeti ozbiljno, naravno s izuzetkom Sviftovog Gullivera, mada upravo kod ovog eksentrika nije bitna forma već mudro izabrana maska.

Ekscentrici se u suštini mogu lako podeliti na dve glavne grupe: na sanjare i fanatike. Čovek se može odati piću iz zadovoljstva i potrebe za dražesnim zaboravljanjem, ili pak fanatički, u beznadežnom zadovoljstvu i samorazaranju. Među ekscentricima postoje detinjasti karakteri koji se, igrajući se unutar svog fantastičkog kruga, osećaju dobro te jarosni očajnici kojima ništa nije dovoljno i koji se obavezno probijaju kroz uvek nove slojeve, pošto nisu sposobni ni sebe da usreće niti da shvate rezigniranost. Jedni naginju samodopadljivosti i rado ironišu svoje čitaoce dok su drugi neumoljivi samouništivači.

Za književno posmatranje ipak nije dovoljna samo podela. Sredstva su im slična pa se pre radi o razdvajanju mislilaca od onih koji se igraju i filozofa od ironičara. Pritom susrećemo jednostavno i za one prve gotovo užasavajuće saznanje da fanatični ekscentrici nisu ništa drugo do savršeni idealisti i da u osnovi njihovog stvaranja, bez izuzetka, leži čisto idealističko saznanje o kopreni Maje i nepouzdanosti našeg čulnog opažanja. Ali, ovi filozofski ekscentrici su, uprkos sjaju, unutrašnje konsekvantni i samo povremeno stvaraju slike i mitove koji su srodni suštini narodnih mitova. Drugi, koji verovatno ne misle manje ozbiljno, konstruišu interesantne priče od sapunice. Njima pripadaju svi tehničari, svi Velsovi i Vernovi, ali su oni, čak i kad su najzačudniji i najuzbudljiviji, ipak samo literarne razonode, zabavljači. Njihovo nefilozofsko poreklo i naivnost iskazuju se uglavnom kroz hrabre optimiste, kakvi su, na primer, utopisti i kakav je Vels u svojoj poslednjoj knjizi, »U godini kometa«, gde se zlo čovečanstva, zahvaljujući temeljnoj izmeni vazduha, savršeno prečišćuje i preobražava u dobro. Takvi optimisti su i tehničari, kao što je Zil Vern čiji su izumi interesantni samo dok ostaju na nivou čisto tehničkog. Povrh toga, svi oni fantaziraju o revoluciji i poboljšanjima koja treba da se dogode zahvaljujući njihovim novim mašinama, barutu i motorima. Čitalac će se umoriti i pomisliti: ako je tehnika u stanju da svet učini boljim, zašto mi onda od svega toga ne primećujemo ništa? Lelitica i projektil ka Mesecu sigurno su prijatne i

radosne stvari ali, da li se njima mogu suštinski zameniti ljudi i odnosi? U to, uzevši u obzir svetsku istoriju, ne možemo rado da poverujemo. Svim pesnicima pripada i ovaj nesklad njihovog vremena, te propadaju zajedno s njim pošto se ne bave privremenim i slučajnim stvarima.

Drugi, filozofski ekscentrici nude daleko dublje interese ali su gotovo svi tragične pojave, ne zato što su oduvek bili bolesne prirode — bolest nije ništa tragično — već zato što svoj duh i patnju usmeravaju na nešto što je u krajnjoj osnovi nemoguće. Prepoznavanje i stvaranje, življenje životom mislioca i umetnika, suprotnosti su koje se isključuju. Propovedanje čistog idealizma, osporavanje stvarnosti vidljivog i istovremeno bitisanje životom umetnika, dakle, računanje sa stvarnošću vidljivog, gorke su suprotnosti. Za umetnika koji stvara stvarnost čulnog, pojavnog, vreme, prostor i kauzalnost moraju besumnje postojati kao nešto suštinsko, pošto su oni za njega jedino sredstvo predstavljanja i dokazivanja. Pesnik ponavlja događaj kroz koji opažamo sve dok jezik, čim ga pesnik razmatra, nije više izražajno sredstvo saznanja već pojmova. Kako ću opisati malog sivog psa ako sam se uverio da to uopste nije pas već samo jedna sumnjiva i varljiva slika mog razuma, nastala draženjem mrežnjake? Naime, ja govorim o psima, sivim i crnim, bližim i daljim, pokrećem carstvo obmana a bez svega toga se ne može pevati. Umetnost je potvrđivanje svih obmana; kad hoće da porekne obmane suprotstavlja se samoj sebi. Zbog toga su svi, bez izuzetka, tragične figure, mada njihova dela interesuju, opsenjuju i uzbuđuju, kao smeli Ikarov let u zemlju nemogućeg.

Stav, da su pevanje i mišljenje jedno isto i da je zadatak poezije da izrazi pogled na svet, predstavlja zabludu. Za pesnika je apstraktno mišljenje opasnost, i to najveća, pošto ono u svojoj konsekvenciji poriče i usmrćuje umetničko stvaranje. To pesniku ne smeta da ima svoj pogled na svet i da za sebe bude potpuni idealista. Ali, u trenutku kada mu apstraktna saz-

svih vremena jesu one u kojima je stvaraloca vodila rezignacija mislioca ka jasnom, bezbolnom posmatranju života, pri čemu pesnik, odričući se vrednosnih sudova i osnovnih filozofskih pitanja, dovodi sebe u čisto posmatranje.

Upravo to ne uspeva ekscentricima. Kod njih je suviše jak lični interes i lična patnja zbog misaonih problema, kao da će doći do čistog »objektivnog« posmatranja. Oni odgovaraju ekstatičarima koji su ogrezli u vizijama, dok je kod pravih mističara nalaženje boga, sudeći po svim dokumentima, >>bez slika<<. Put umetnika vodi ka slikama a mističnih mislilaca ka bezslikovnosti; ko želi da ide i jednim i drugim putem, istovremeno, ostaje, po pravilu, zatvoren u večnom sukobu.

Postoji zaista mnogo međustepenica. Ali, sve one ipak proističu iz kruga umetnosti dok je njihova forma slučajna i rđava. Ovde spadaju okultistički romani koji su u pesničkom pogledu slabi. Okultiistima je svojstveno da ne mogu da napuste svoje usko područje a da ne ostanu neiskusni, kao što, na žalost, izjave spiritista opčinjenih duhovima sadrže gotovo uvek nečeg

detinjastog. »Okultističkim« knjigama i idejama nazivaju se mnoge božanstvene stvari i ovo je područje, na žalost, odvojeno zidom pridavanja važnosti sebi i zanosa. Pravi okultistički roman, snažno teozofeki obojen, jeste »Flita« Mabela Kolinsa. Ta je značajna knjiga, čitljiva za sve koji poznaju i najmanje osnove i pojmove teozofskog učenja. Pod ovom pretpostavkom roman je interesantan i doista poučan ali time nije manje vredan. Okultisti još uvek nemaju pesnika. Njihovi umetnički proizvodi ne nadmašuju nivo »Flite« te se ovi moderni pokušaji mogu nazvati slabim i rđavim kopijama božanstvenog indijskog učenja o ponovnom rođenju i kairmi, kao i drevnih mitova. Takva božanska nauka o ponovnom rođanju (lepo sredstvo za nemoć da se vreme shvati kao čudovišno, kao forma spoznaje), rođena iz prastarih svetih dokumenata, može danas mnogima predstavljati oslonac; ali, teozofski pesnici teško shvataju njihovu duboku magiju.

Od savremenih pesnika koji bi se mogli nazvati ekscentričnim, malo njih uspeva u svojim pokušajima i zaletima. Dvojica najtalentovanijih među njima besumnje su Paul Šerbart i Gustav Mejrink. Ako je Šerbart više pesnik, onda je Mejrink neuporedivo snažnije inteligencije i mirniji, sigurniji artista svojih sredstava. Šerbart voli orijentalno zanesenjaštvo i kosmičke fantazije a mrzi evropsku sentimentalnost, posedujući istovremeno simpatičnu sklonost ka velikom i neograničenom, kao retko koji današnji pesnik. Neretko iskače iz koloseka i ima potpuno nesrećnu ljubav ka grotesknom čiju suštinu pogrešno shvata i uvek promašuje. Njegovi plavi lavovi koji pucketaju repovima, proždiru užasne gomile salate od krastavaca i uglavnom se, bez mere, i, na žalost, bez razloga smeju, slabi su pronalasci te samo smetaju njegovim najlepšim knjigama. Šerbart nije groteskni humorist kako sam povremeno smatra već jedan veoma ozbiljni humorist, dok su njegova najlepša poglavlja ozbiljna i setna, donekle prigušena neobičnim draperijama. Kao, na primer, u »Smrti Barmekida«: kalif na terasi večera sa svojom žrtvom koja ubrzo nakon toga treba da umre, nudeći ga jelom i vinom; to je izvanredno lepo. Takva je i najlepša šerbartova knjižica koju niko ne poznaje, »Morska zmija«, puna sete i očajanja, sa jednim sjajnim razgovorom o politeizmu, ispunjenim najdubljim pojmovima i munjama istine. Besumnje okultist i znalac indijske filozofije, on je, čini se, prepoznao greben na kome stradaju svi okultistički pesnici; ali, on se suštinom bavi tek uzgred, dok u pročelje gura ambicije satirčara. Neke njegove male priče, oštroumno i brižljivo obrađene, poseduju onu blagu izobličenost linija u kojima čitalac koji razmišlja može pronaći ironiziranje čitavog pojavnog sveta, što predstavlja najobičniju veru u njegovu realnost. Ali, ovo ostaje prikriveno, dok se kao suština i cilj novele ispostavlja jedna polemičko-ironična nam era, upravljena protiv celokupnog evropskog naučnog mišljenja i kulture, protiv sujete i naduvenosti nekih članova skupštine i akademskih budžovana. Ovaj pametni pristalica učenja vedante tačno zna da se patosom i oveštanim gestovima malo šta može učiniti te umesto toga izoštrava finu, neumoljivu strelu kojom majstorski gađa. A tada je, slično Pou, u njegovim fantazijama najsmelija

i najdivljija ledena logika, premda nikad bez preciznog vladanja sredstvima, nikad lutalačka i sanjalačka već sračunata i oštroumna. Njegov podsmeš sadrži nemilosrdnu jarost osvetnika koji gađa iz potaje. Gotovo uvek pogađa nepogrešivo.

Među ekscentričnim pesnicima, kao i među svima drugima, postoje veliki i mali, iskreni i patvoreni, umetnici i zanatlije. Može se računati samo sa nekolicinom čije delo ne predstavlja ispadanje iz koloseka već osvajanje novih prostora.

(1909)

POGREŠNO SHVAĆENI PESNIK

(Odgovor u jednoj anketi)

Ne ljutite se što na vaše pitanje o pogrešno shvaćenom pesniku neću odgovoriti direktno. Naprezao sam se izvesno vreme ali, kako je moje sećanje rđavo, potrebna imena mi ne padoše na pamet. Prizivao sam prošlost, misleći na pesnike ranijih vremena, na one koji su u svom vremenu bili krivo shvaćeni a to su još i dan-danas, na Zana Pola, Brentana, Arnima, ovoga i onoga, a potom sam iznenada primetio da drugih pesnika, krivo shvaćenih, uopšte i nema.

Pesnik, ta već sama po sebi sumnjiva pojava, ima, čini se, u okviru ljudske gomile izrazitu sudbinu da bude pogrešno shvaćen. Čini se da je to njegova istinska i glavna misija. Naravno da se to ne odvija uvek u gruboj formi usamljeničke askeze u nezagrejanim potkrovljima ili u ne manje omiljenoj formi ludila. Ima pesnika čija se pogrešna shvaćenost sastoji u tome što nisu čitani. Takvi su danas svi veliki nemački pesnici. Neki imaju sreću da im knjige dožive desetine i stotine izdanja, što ne znači da su time manje pogrešno shvaćeni. Ne postoji, naime, istinsko priznanje, opšte priznavanje poeta od strane normalnih ljudi — to je samo fikcija književnih istoričara. Pesnikova misija, suština, sastoji se u prepoznavanju ljudi u njihovoj slučajnosti i menjanju, u postavljanju njihovog sna o čovečanstvu i poimanja sudbine čoveka na mesto slučajnog čovečanstva. Tako je činio Dante, tako je činio Geter, tako je činio Helderlin; tako čini svaki pesnik, želeo on to ili ne, znao ili ne. Pesnik koji, gubeći naivnost, postaje svestan suštine svog dela, ima stoga samo dva izlaza iz neizdržive situacije: tragični kraj, napuštanje ljudskog, ili bekstvo u humor. Svi veliki pesnici išli su jednom od ove dve staze: treća ne postoji.

Duboka je i tragična ludost našeg, ljudskog bitisanja to što je čovečanstvu uopšte i potreban pesnik: ono ga čak voli i ceni, najčešće precenjuje, ali, čini se, ono ipak nikada ne razume pesnike, ne sledi njihov poziv i ne usuđuje se da ozbiljno prihvati njihova dela. Ako bi čovečanstvo bilo bez pesnika, igra života

bi izgubila najveću draž. Ali, ako bi čovečanstvo ozbiljno shvatilo svoje pesnike i sledilo ih, izgubilo bi ravnotežu i propalo. Potrebno je mnogo ozbiljnosti, mnogo plitkog idealizma, morala i gluposti da bi se održala egzistencija čovečanstva i osigurao njegov dalji opstanak. Pesnici se stoga moraju uvek pogrešno shvatati, takođe i oni najpoznatiji i najomiljeniji: stalno mora neko od stvaralaca da oduzme sebi život i neki Helderlm da postane umobolnik.

Postoji mnogo pesnika kojih nema. Mnogo je i pesnika koji u sebi sadrže samo kap, samo jednu od deset strofa. Ali, svi oni, bez obzira da li svet poštuje njihovu slavu ili smrt od gladi, pogrešno su shvaćeni i moraju to ostati.

(1926)

PESNIKOVA ISPOVEST

U našem vremenu, pesnik je, kao najčistiji tip produhovljenog čoveka, gurnut u bezvazdušni prostor između sveta mašina i sveta intelektualne aktivnosti te osuđen na gušenje. Jer, pesnik je zastupnik i pravobranilac onih ljudskih snaga i potreba kojima je naše vreme fanatički objavilo rat.

Bilo bi nerazumno optužiti vreme za ovo. Naše vreme nije ni bolje ni gore od drugih vremena. Predstavlja raj za one koji mogu da dele svoje ciljeve i ideale i pakao za one koji im se moraju opirati. Za nas pesnike ono je, dakle, pakao. Ako želi da ostane veran svom poreklu i prizivu, pesnik ne sme da se priključi svetu koji je, kroz industriju i organizaciju, zanesen uspehom, kao ni svetu racionalizovane duhovnosti koja danas uglavnom vlada našim univerzitetima. Pošto je pesnikov jedini zadatak da bude sluga, branilac i vitez duše, on se u sadašnjem svetskom trenutku vidi kao osuđenik na osamljenje i patnju. Evropa trenutno ima vrlo mali broj pesnika od kojih se nijedan ne lišava tragične crte, donkihoterije. Nasuprot njima, svet prosto vrvi onim »pesnicima« od kojih živi građanski čitalac.

Ali, među onima koji se s pravom mogu nazvati pesnicima, mnogi ćutke propadaju u bezvazdušni prostor ovog pakla. Drugi, pak, preuzimaju patnju na sebe, identifikujući se s njom, prepuštaju se sudbini i ne brane se od nje kada uvide da je kruna koju su druga vremena nudila pesniku postala sada trnov venac. Ovim pesnicima pripada moja ljubav, njih poštujem i volim, njihovom bratstvu želim da pripadam. Mi patimo, da. Ali, ne da bismo protestovali i besneli. Gušimo se u za nas teškom vazduhu sveta mašina i varvarskih potreba koje nas okružuju. Ne spašavamo se od Svega. Prihvatamo ovo gušenje i patnju kao naš deo svetskog udesa, kao naše poslanje i iskušenje. Ne verujemo ni u jedan ideal ovog vremena, ni u generale, ni u boljševike, ni u profesore, ni u fabrikante.

Ali, verujemo da je čovek besmrtn ; da se njegova slika rađa iz svake unakaženosti da se dostojanstvo izvija iz svakog pakla. Ne težimo da rastumačimo naše vreme, da ga urazumimo i poboljšamo, već da u njemu otkrijemo vlastitu patnju i snove, da otvorimo svet duše i svet slika. Ovi su snovi delom svirepe slike užasa. Ne smemo da ih ulepšamo. Ne smemo ništa da posrećimo. Na zadovoljstvo građana, to čine »pesnici«-zabavljači. Ne krijemo da je duša čovečanstva u opasnosti, na ivici provalije.

Ali, ne smemo ni da krijemo da verujemo u njenu besmrtnost.

(1927)

MLADI PESNIK

Pismo Svima

Dragi gospodine,

Zahvaljujemo Vam na ljubaznom pismu i pošiljci pesničkih i proznih pokušaja u kojima sam sa saosećanjem listao i nalazio gotovo zaboravljeni trag vlastitog pesničkog početka. Vaše drago pismo i pošiljka s radovima ukazuju mi poverenje koje me postiđuje jer Vas, na žalost, moram razočarati.

Šaljete mi sve ono što ste do sada, u poeziji i prozi, napisali, moleći me da Vam nakon čitanja kažem šta mislim o Vašem pesničkom talentu. Pitanje izgleda prosto i bezazleno, utoliko pre što ne želite da čujete nekakvo lažno laskanje već strogu istinu. Ja drugo i ne bih činio osim da na valjano pitanje valjano odgovorim, samo kada bih to mogao. Nije lako naći »stvarnost«. Smatram da je apsolutno nemoguće da se iz početničkih pokušaja, u slučaju kada se lično ne poznajemo, mogu izvući bilo kakvi zaključci o talentu. Iz Vaših stihova mogu da vidim da ste više čitali Nioea ili Bodlera, da su Vam Lilienkron i Hofmanštal miljenici, možda i da posedujete svesno razvijen ukus u umetnosti i prirodi, ukus koji sa pesničkom nadarenošću nema ni najmanje veze. U najboljem slučaju (a to će govoriti o Vašim stihovima) mogu da otkrijem tragove Vaših doživljaja i analiziram ih, kako bih stvorio izvesnu sliku o Vašem karakteru. Više od toga je nemoguće; ko Vam obeća da će iz Vaših početničkih rukopisa proceniti Vaš literarni talenat, kao što grafolozi procenjuju karaktere pretplatnika u novinskim rubrikama »Pisma čitalaca«, taj je doista površan čovek, ako ne i varalica.

Posle čitanja »Vilhelma Majistera« i »Fausta« i nije suviše teško proglasiti Getea za značajnog pesmika. Ali, iz njegovih početničkih godina bi se sasvim sigurno mogla sastaviti sveščića stihova iz koje niko ne bi zaključio ništa drugo do da je mladi autor pomno čitao svoje uzore. Kad je Gete već napisao Vertera i Geca, još dugo su mu pripisivali tekstove pesnika Lenca i obratno. Dakle, samo kod velikih pesnika rukopis pokušaja nije niukom slučaju još uvek zaista vredan i očigledno originalan. U Šilerovim mladalačkim pesmama mogu se naći začuđujuće konvencionalnosti i neukus.

Nije, dakle, kao što Vam se čini, tako jednostavno sa procenjivanjem mladog talenta. Ako Vas lično ne poznajem dobro, ne mogu znati na kojoj stepenici razvoja stojite. Vaše pesme mogu sadržavati naivnost koja Vam već za pola godine neće odgovarati, mada iste greške možete počinuti i kroz deset godina. Ima mladih pesnika koji sa dvadeset godina stvaraju zadivljujuće stihove, ali već sa trideset nijedan više ili, što je još gore, potpuno iste kao sa dvadeset. Ima, međutim, talenata koji se osvešćuju tek sa trideset ili četrdeset godina. Ukratko, pitanje koje mi postavljate, o izgledima na buduću pesničku slavu, ravno je pitanju jedne majke: da li će njen petogodišnjak porasti ili ostati mali. Dečak može do četrnaeste-petnaeste godine ostati švrca a onda najednom šiknuti uvis.

Osećam se prijatno što niste, kao mnoge Vama slične kolege, tražili od mene odgovornost za Vašu pesničku budućnost. Mnogi koji sa istim pitanjem dolaze iskusnom književniku čine to sa patosom, tražeći odluku i odgovor: da li ponovo da napisu koji stih ili ne. Na osnovu ovoga moglo bi se zaključiti da je nemačka literarna istorija rodila, možda, nibelunške pesme i Fausta kroz izvesno ludilo! Time je dat odgovor na Vaše pismo. Ono me je zamolilo za uslugu koju na žalost, ne mogu da Vam učinim, pošto se nalazi sa one strane mogućeg. Pa ipak, ne bih hteo da Vas ostavim sa rešenjem kojim niste zadovoljni i koje Vi, na kraju krajeva, smatrate samo oštroumno odevenim odbijanjem. Dozvolite mi stoga još koju prijateljsku reč.

Ne mogu znati da li ćete kroz pet ili deset godina postati značajni pesnik. To što ćete postati ne zavisi od stihova koje danas pravite!

Najzad: da li je nužno da postanete pesnik? Mnogim nadarenim mladim ljudima predstavlja ideal da postanu pesnici, pošto oni pod pojmom pesnik shvataju jednog originalnog čoveka, osetljivog, čistog u srcu, finih čula i dubokog emotivnog života. Ali, čovek može imati sve ove vrline i ako nije pesnik; bolje je imati njih nego na njihovom mestu samo sumnjivi literarni talenat. Ko želi da se poezijom samo proslavi, neka radije postane glumac.

To što Vi trenutno imate potrebu da pišete poeziju, nije ni pohvalno ni posramljujuće. Navika da se doživljeno rastumači u svesti i zadrži u odgovarajućoj formi može Vas izazvati i pomoći da postanete pravi čovek. Ali, poezijom možete sebi i da naškodite. Naglo napuštanje i okončanje doživljenog ume da zavede. Neki mlađi pesnici navikli su da vrednuju svoje pesničke doživljaje po svojim poetskim merilima, što ih čini sentimentalnim dekoraterima koji nešto doživljavaju samo da bi o tome pisali.

Čim posedujete osećaj da su Vaši pesnički pokušaji nužni, da Vam pomažu da rastumačite nešto o samom sebi i svetu, da Vam narastu doživljajne snage i izoštri Vam se savest, onda ostanite pri tome. Od Vas će postati čovek, sposoban, budan i mudar. Ako je to Vaš cilj, a ja se nadam da jeste, i ako u zadovoljstvu poezijom uočite i najmanju smetnju, nagoveštaj zavoda ka nečasnim stranputicama, ka taštini i slabljenju životnih snaga, onda odbacite čitavu poeziju, i Vašu i našu!

Pozdravlja Vas sa dobrim željama Vaš H.H.
(1910)

IZ PREDGOVORA JEDNOJ ANTOLOGIJI LIRIKE

Od svih literarnih zadovoljstava najviše je i najčistije čitanje poezije. Ovo blaženo savršenstvo omogućeno je samo čistim liričarima jer samo oni povremeno postižu idealni oblik i osećaj života što je, inače, tajna muzike.

Čudesno je čitati jednu pesmu prvi put; možda je još čudnije iznova uživati u nekoj već poznatoj, u nekoj čije nam reci još odzvanjaju u sećanju. Neki narodi, pre svega istočno-azijski, poseduju sposobnost ovog plemenitog uživanja u najvećoj meri, izgrađenu do religioznosti i virtuoznosti. U Evropi, osobito u današnjoj Nemačkoj, ova je lepa sposobnost izgleda izgubljena u haosu celokupne kulture duha: naši očevi, a još više dedovi, ne samo da su umeli da čitaju stihove već su ih u velikom broju sakupljali, prepisivali ih i učili napamet. To je postalo retkost pa bi morali da se zaštitimo od mogućnosti da jedan nežni i plemeniti organ zakržlja. Moglo bi nam se inače desiti da nam se prekrasno blago nemačke poezije starijih vremena otuđi i propadne, kao dragoceni deo drevne muzike čija su se dela, postepenim orublјivanjem i zapuštanjem muzikalnih čula, potpuno izgubila i koja sada sa našim jadnim i sirovim sredstvima uopšte ne možemo da izvedemo već, možda, samo pretpostavimo u nekoj čežnjivoj uspomeni, mada u rukama držimo zapisane note.

Sigurno je da prepisivanje pesama danas nije nužno. Knjige su pojeftinile. Nemci mogu sve poznate klasike da drže u izdanjima celokupnih dela, u kutijama. Zbog ovoga su i filistri i naučnici skloni da zahtevaju nepotrebne antologije. Upravo oni u celokupnim delima poseduju pesme Getea, Lenaua, Rilkea i drugih: zašto ih onda udvostručuju?

Doista, zašto? Ako ih ipak čuvaju radi čitanja, antologije su im suvišne. Ako čitaju klasike u sabranim delima, jer nisu varvari da se u potpunosti odreknu čitanja poezije, onda će im i jedna antologija biti dovoljna, i za baštensku kućicu i za putovanje.

Trebalo bi uvek imati mogućnost za čitanje poezije. Kako je vreme privatnih skupljača prošlo (kao okamenjeni ostatak toga preostao je samo album poezije starije kćeri), sakupljanje, izabiranje i slaganje se moraju prepustiti čoveku od poverenja. Ovom posredniku najviše odgovara ljubitelj poezije koji je dugo živeo sa knjigama i kome lirika njegovog naroda nije poverena i omogućena samo kroz marljivi rad i studije već i kroz dugogodišnje uživanje i saživljavanje.

On će tako već posedovati svoju privatnu antologiju, pre nego što bude pomišljao na antologiju koja se stvara prepisivanjem, istrgnutim listovima, beleškama i zapisima na marginama njegove biblioteke; da bi sačinio knjigu poezije, on neće sistematski proučavati te »klasike« niti ih selekcionisati, već će iz često čitanog materijala birati ono u šta se osvedočio. Imaće svoje miljenike, svoju pastorčad, a svi listići iz njegove zbirke izazivaće u njemu tihu borbu između slepe ljubavi i pravednosti.

U poslednje vreme neke su estete pronašle novi prigovor svim antologijama. To što se više pesnika nalazi pod istim knjiškim pokrivačem, oni smatraju sirovošću odnosno izmešanošću ukusnih vina ili jela. Moglo bi se poverovati da prava predanost lektiri uopšte nije poznata ovoj preosetljivosti, jer je primorana da uvek ima na vidu materijalnu celinu knjige. Svaka je pesma nešto dovršeno i jedinstveno, ne samo pesnik.

Pomenute estete su, uprkos koještarijama koje čine, gotovo jedini ljudi u Nemačkoj koji sa svešću i uživanjem umeju da čitaju poeziju! Samo je još nekolicina osobenjaka u stanju da se obraduje cvetu nemačkog duha i najslađim tonovima nemačkog jezika

(1914)

JEDAN RARITET

Jedan mladi nemački pesnik napisao je pre nekoliko decenija svoju prvu knjižicu. Bila je to slatkasta, pritajena zbirčica bledih ljubavnih stihova, bez forme ali i bez mnogo smisla. Ko ju je čitao, mogao je osetiti samo stidljivo strujanje nežnog prolećnog vetrića i videti mladu, utvarastu devojkicu u šetnji među raspupelim žbunovima. Bila je plavuša, krhka i obučena u belo a šetala je predveče, svetlom prolećnom šumom i to je sve što se o njoj moglo znati.

Pesniku se ovo učinilo dovoljnim te je, s obzirom da je bio bez sredstava, započeo onu staru, tragikomičnu borbu za objavljivanje. Šest čuvenih i više malih izdavača, jedan za drugim, vratiše čitko ispisani rukopis bolno iščekujućem mladiću. Ta su pisma sačuvana i po stilu se suštinski ne razlikuju od odgovora današnjih izdavača u sličnim prilikama.

Razbešnjen i izmučen ovim odbijanjem, pesnik dade da se o njegovom trošku stihovi odštampaju u četiri stotine primeraka. Knjižica obuhvata trideset i devet strana, povezanih u tamnocrvene, grubo izrađene korice. Trideset primeraka autor je razaslao prijateljima, dve stotine dao na prodaju svom knjižaru a ostatak tiraža, stosedamdeset primeraka, zadržao za sebe. Dve stotine primeraka, datih knjižaru, izgorelo je u velikom skladišnom požaru dok se o sudbini onih koje je zadržao ne zna ništa. Dete je bilo mrtvorođeno te se pesnik, po svoj prilici, uglavnom iz ekonomskih razloga, odrekao daljih

pesničkih pokušaja.

Otprilike sedam godina kasnije, našao se sasvim slučajno na mestu gde se priređuju vesele igre. Revnosno se bacio na novi posao i imao sreću da, počev od tada, svake godine, vredno i plodno, kao dobar fabrikant, proizvodi po jednu komediju. Pozorišta su bila puna a u izlozima su se nalazila štampana izdanja komada, slike scena i portreti izvođača. Postao je slavan ali se i dalje odricao novog izdanja svoje mladićske poezije koje se, po svoj prilici, stideo. Umro je u cvetu zrelih godina. Kada je nakon smrti izašla kratka autobiografija, preuzeta iz njegove literarne zaostavštine, beše rado čitana. Tek je izove autobiografije svet saznao za postojanje iščezle publikacije iz mladosti.

Tada su iz mode izašle i brojne komedije. Izdanja knjiga nalazila su se svuda i po svakakvoj ceni, uglavnom u antikvarnicama, kao polovna. Ali, ona knjižica-prvenac, od koje možda, zapravo vrlo verovatno, postoji samo još trideset primeraka koje je autor razdelio, postade retkost prvog reda. Kolekcionari je neumorno traže i skupo plaćaju. Stalno figurira na listama traženih knjiga; samo je četiri puta iskrsla na tezgama antikvarnica i svaki put izazvala žestoki telegrafski rat među ljubiteljima. Jer, autor je ipak jedno slavno ime a knjiga je prvenac i, iznad svega, privatno je štampana, mada je za prefinjenije kolekcionare bilo dragoceno i to što je u pitanju knjižica sentimentalne mladićske lirike iz pera poznatog hladnog scenskog rutinera.

Ukratko, traži se jedna stvarčica puna patnje. Svaki njen besprekorni, neoštećeni primerak važi kao neprocenjiv pošto sada za njim tragaju i neki američki kolekcionari. Pažnju su obratili i naučnici te do sada postoje već dve disertacije o retkoj knjižici - jedna osvetljava jeziički a druga psihološki aspekt. Jedan faksimil, štampan u 56 primeraka, zabranjen za ponovno izlaganje, odavno je rasprodat. U časopisima bibliofila pojavilo se o tome tuce zapažanja i beleški.

Šta je sa 170 primeraka, najverovatnije spašenih iz požara? Da li ih je autor uništio, izgubio ili prodao? Ne zna se; njegovi potomci žive u inostranstvu i ne pokazuju nikakav interes za čitavu stvar. Za jedan primerak skupljači danas nude daleko više nego za retko prvo izdanje »Zelenog Hajnriha«. Ako slučajno odnekud izroni tih 170 primeraka, i ako ne budu odmah en bloc uništeni od strane kolekcionara, onda će čuvena knjižica postati bezvredna i pominjaće se samo kao jedna od prolaznih anegdota u istoriji knjigoljubiteljstva, sa ironijom.

(1902)

O PREVODIMA

Čini se da lepa ideja o svetskoj književnosti u prevodu na nemački postepeno prelazi u karikaturu. Kod esteta i bibliofila, kao i kod fabrikanta robe

za široku potrošnju, sve je češće u modi postupak iznošenja na tržište proizvoda uglavnom niže vrednosti. Najavljuju se bučno, s manirom otkrovenja. Neki od ovih prevoda sigurno imaju vrednost i smisao pa je sasvim razumljivo da pesnika snažnog talenta to mami da na nemačkom jeziku iznese potvrde, francuske, španske i italijanske poezije.. Među brojnim prevodima Verlena, Bodlera, Kardučija, Heredije, Ferharena i Brauninga, neki su doista talentovani, premda su gotovo svi načinjeni radi ponovnog uživanja samih pesnika-prevodilaca, pošto je njihova ukupna vrednost normalna. Talenat se nalazi u momentu borbe dva jezika čiju isprepletanost i napon razume zapravo samo onaj koji lično radi na njima. Suština jedne pesme u stihovima, kod prevoda sa romanskih jezika, redovno se gubi i prilikom najboljeg prenošenja; u najboljem slučaju, sadrži nešto novo, nešto što sa originalom ima srodnosti samo još u atmosferi. Prevesti, na primer, dobar italijanski sonet na nemački, tako da ostane stroga forma koja neće silovati recima, naprosto je nemoguće. Pesnik pritom može mnogo da nauči i možda je korist sadržana u tome. Ali, original gubi suštinu.

Uz ove umetničke prevode ima i bezbroj nekorisnih prevoda osrednjih francuskih i drugih inostranih romana. Oni su štetni u svakom pogledu.

Priča o »svetskoj književnosti« postaće smešna čim se stekne uvid u bibliografiju naših prevoda, u masu šunda i poluumetnina, a bez ijednog dobrog i kompletnog Gogolja, Flobera, Turgenjeva i drugih. To pada na dušu našim izdavačima koji upravo na ovom području deluju čudnovato nedogovoreno i neplanski.

(1908)

O RECI »HLEB«

Mi pesnici smo nezavisni od jezika - on je naša alatka. Nijednom pojedincu ne uspeva da gospodari njome. To najmanje mogu da kažem o sebi - od dana stupanja u školu, pre više od sedamdeset godina, nisam se tako istrajno i žilavo bavio ničim drugim do napornim upoznavanjem i vladanjem nemačkim jezikom; još uvek sam začuđeni početnik koji, napola začaran i napola uplašen, napola usrećen, ulazi u lavirinte alfabeta gde se iz gomilice slova, reči i rečenica sastavljaju knjige i grafičke slike celog svemira. Osnova i primarni elementi jezika su reci. U opštenju pomoću njih otkrivamo da jedna reč, što je starija, sadrži više životnih snaga i moći zaklinjanja. Imena kojima je Adam nazivao drveće i cveće u raju imala su drugačiju, dublju snagu od onih koje je kasnije za isto koristio Line

Svi su naši jezici prilično stari ali je blago njihovih reči zahvaćeno trajnom promenom. Reči mogu oboleti, umreti i zauvek nestati, kao što se i nove mogu

svakodnevno javljati i utemeljavati u jednom jeziku. Sa rečima se događa isto što i sa svakom stvari koja se razvija : možemo se čuditi sposobnosti jezika da pronađe oznake za nove stvari, nove životne odnose, funkcije i potrebe ljudskog života, ali i primetiti da su od stotinu novih reči devedeset i devet samo mehaničke kombinacije iz starog fonda, da to uopšte nisu stvarne i prave reči već obične oznake, pomagala u nuždi. Ono što naši jezici u poslednje dve decenije najviše dadoše, jeste upravo znatan broj čudovišnih i zaprepašćujućih reči koje su u težini i moći izražavanja, u jezičkoj supstanci, u lepoti i zlatnom sadržaju doista bedne, siromašne, te ovo vidljivo kraljevstvo predstavlja zapravo jednu vrstu očaravajuće inflacije.

Uzmimo u ruke stranicu omiljenih novina i pogledajmo čitavo tuce takvih tuđica koje do pre izvesnog vremena uopšte nisu postojale i za koje ne znamo. Takve reči, bez ikakve tendencije da se jednom oslobode i raščiste, glase otprilike ovako: kćerkoudruženje - dividendračunanje – rentabilnostkolebanje - atomskabombaegzistencijalizam. To su komplikovane, duge i uobražene tuđice sa istom manom; svakoj nedostaje po jedna dimenzija - one, doduše, označavaju ali ne zaklinju, ne dolaze odozdo, iz zemlje i naroda, već odozgo, iz redakcijskih soba i industrije, iz službenih prostoriya vlasti.

One stare, prave, izrasle, zlatne, čvrste i punovažne reci su: otac, majka, preci, zemlja, drvo, planina, dolina - svaka od njih ne govori samo našem razumu već i našim čulima, svaka poziva jedan narod na sećanje, predstave i optužbe, svaka znači nešto večno, neophodno, nezaboravljivo.

Ovim dobrim, značenjski gustim rečima pripada i reč hleb. Treba je izgovoriti da bi se osetilo šta sadrži - time se životne moći tela i duše namah prizivaju. Zahvaćeni su stomak, nepca, nos, jezik, zubi i ruke, a u duši se bude stotine uspomena, pada nam na pamet trpezarijslki sto u roditeljskoj kući okokoga sede dragi likovi iz detinjstva; otac ili majka seku komade pogače i raspoređuju ih po starosti ili gladi gostiju (prisutnih), u šoljama miriše toplo jutarnje mleko. Ili nas žestokim draženjem napada sećanje kako sasvim rano ujutru, još u zoru, miriše oko pekareve kuće, toplo i hranljivo, uzbuđujuće i odobrovoljavajući, budeći glad i gotovo ga pola utoljujući. Ponovo vidimo staru sluškinju kako prekriva sto, stavlja okrugli drveni tanjir na mušemu i u tanjir hleb, debelu pogaču čije se ispupčenje tiho presijava, a uz pogaču i veliki nož sa tvrdom drvenom drškom i širokim sečivom.

Prisećamo se dalje idući kroz svetsku istoriju, hiljadu scena i slika u kojima hleb igra neku ulogu, prisećamo se reči pesnika i reči biblije u kojima se hleb javlja sa hranljivim značenjem, sve do one slike na kojoj spasitelj održava poslednju večeru... Preplavljuju nas sećanja iz hiljadu slika velikih slikara, iz svih oblasti čovekove zahvale i pobožnosti sve do mističnog sazvučja u »Mukama« Sebastijana Baha: »Uzmite, jedite, ovo je moje telo!«

Umesto minijaturnog razmatranja, o reči hleb mogla bi se napisati čitava knjiga.

Narod, tvorac i čuvar jezika, pronašao je za hleb izraze nežnosti i

zahvalnosti, od kojih ću ovde imenovati samo dva kako bih pobudio čitav niz optužbi. Narod rado govori o »dragom Webu« a Italijani j Teghld> kad tetinski žele da opišu i pohvale jednu osobu, kažu: »Dobar kao hleb«.

(1954)

JEZIK

Nedostatnost zemlje na kojoj pesnik, teže od svih drugih, pati, jeste jezik. On ga može povremeno mrzeti, optuživati i proklinjati - štaviše, samog sebe - što je rođen za rad sa ovim bednim alatom, sa zavišću misleći na slikara čiji je jezik – boje - razumljiv svim ljudima, od Severnog pola do Afrike, ili na muzičara čiji tonovi govore svakim ljudskim jezikom, od jednoglasne melodije do stoglasnih orkestara, od roga do klarineta, od violine do harfe.

Pesnik naročito zavidi muzičaru što on svoj jezik koristi samo za sebe, samo za muziciranje! On pak, pesnik, u svojim postupcima mora da koristi i jezik kojim se govori u školi i sklapaju poslovi, i kojim se telegrafiiše i vode sudski procesi. Kako je jedno što on za svoju umetnost ne poseduje sopstveni organ, sopstveni vrt i prozor kroz koji bi posmatrao mesec - sve mora da deli sa svakodnevnicom! Rekavši »srce« on misli na centar životnosti u čoveku, na njegove najunutrašnije sposobnosti i slabosti, iako »srce« predstavlja i jedan fizički organ, mišić. Kada izgovori »snaga«, za smisao svoje reči mora da se bori sa inženjerom i tehničarom a govori li o »blaženstvu«, u izraz njegove predstave meša se teologija. Pesnik ne može da upotrebi nijednu reč koja istovremeno ne cilja na drugu stranu, koja ne podseća na tuđe, narušavajuće i neprijateljske predstave, koje u samoj sebi ne nosi izvesne smetnje i ograničenja, upućujući se kroz uzani tunel iz koga se vraća jedan zagušujući glas bez pravog odjeka. Ko više daje nego što ima, najobičnija je bitanga. Ali, pesnik nikada ne može postati bitanga. On ne daje ni deseti, ni stoti deo od onoga što bi mogao da da - zadovoljan je kad ga slušalac razume iz daljine. Retko kad postiže više. Svuda gde pesnik žanje pohvale ili pokude, gde ima uticaja ili je ismejan, gde ga vole ili odbacuju, ne govori se o njegovim idejama i snovima već o stotom deliću koji ne može da proдре kroz uski kanal jezika i dalje, u čitalačko razumevanje. Zato se ljudi i brane u strahu, na život i smrt, kad jedan umetnik proba nove izraze i potresa bolne okove. Za njegovog sugrađanina jezik je (celokupni jezik koji je on vredno proučio, ne gole reci) svetinja. Svetinja je, dakle, ono što je zajedničko, što on sa mnogima, po mogućstvu sa svima, deli, što ga nikada ne podseća na usamljenost, na rođenje i smrt, na unutrašnje ja. Kao i pesnik, i sugrađanin ima ideal jednog svetskog jezika. Ali, svetski jezik građana nije sličan onome o kome sanja i pesnik, jedna prašuma kraljevstva, jedan beskrajni orkestar, već pojednostavljeni, telegrafski jezik znakova čijom se

upotrebom štede trud, reči i hartija, gde se ne ometa zarada. Ali, muzikom, poezijom i sličnim stvarima čovek će uvek biti ometen u zaradi!

Ako je sugrađanin naučio jezik koji smatra jezikom umetnosti, biva zadovoljan, računajući da poseduje i razum umetnosti, te se razbesni ako oseti da je jezik koji je tako marljivo izučio važan samo za malu provinciju umetnosti. Doba naših dedova dalo je pregalačke i obrazovane ljude koji se usudiše da u muzici, sem Mocarta i Hajdna, uvažavaju i Betovena, da »odu« tako daleko. Ali, kad dođoše Šopen, List i Wagner, koji ih podstaknuše da nauče još jedan, novi jezik, revolucionaran i mlad, elastičan i vedar zbog stremljenja nečemu novom, oni se duboko ozlovoljiše, uvideše propast umetnosti i izopačavanje vremena u kojem su bili osuđeni da žive. Isto se danas događa i sa hiljadama savremenika. Umetnost pokazuje nova lica, nove jezike, nove zamuckujuće laute i izraze, jer je sita jezika od juče i prekjuče - žedj da se igra, da jednom pređe granicu, da nakrivi kapu i hoda cak-cak. Sugrađani se, međutim, zbog toga, žeste, osećaju se ismejanim, sumnjaju u svoju vrednost, psuju i preko ušiju navlače pokrivač obrazovanja. Isti taj građanin, zbog čije se uvrede ličnog dostojanstva ide na sud, postaje sada veoma plodan u uvredama.

Ovaj bes i uzbuđenost ne oslobađaju građana, ne rasterećuju ga i ne pročišćuju njegovu unutrašnjost, nimalo ne doprinose rasterivanju njegove uznemirenosti i zlovolje. Naspram njega je umetnik koji se optužuje jednako kao i građanin i koji se trudi da za svoj gnev, svoj prezir i ogorčenost nađe jedan novi jezik. Umetnik oseća da bes ne pomaže. Besan, on nije u pravu. U našem vremenu on nema drugog ideala do samog sebe - ne čini i ne želi ništa drugo do da bude ono što jeste, ono što je priroda u njemu razvila. Zbog toga je njegovo neprijateljstvo prema sugrađaninu krajnje lično, krajnje lepo i stvaralački - njegov gnev nije zapenušan već promišljen, prosejan, uzrok je stvaranja novog izraza, nove ironije i načina, ne bi li se neprijateljstvo i zlovolja preobrazili u prijetnost i lepotu.

Bezbroj je jezika prirode i bezbroj jezika koje su stvorili ljudi. Nekoliko hiljada prostih gramatika koje poseduju razni narodi zapravo su siromašni rezultati - siromašni jer se uvek zadovoljavaju najnužnijim - a ono što građani među sobom smatraju za najnužnije svodi se na zaradu novca, pečenje hleba i tome slično. Tako jezici nisu u stanju da napreduju. Nikad nijedan jezik (mislim na gramatiku) nije postigao onaj sjaj, uzmah i duhovnost kakve poseduju mačka na zavijenom repu ili rajska ptica u srebrnom prahu svoje svadbene odeće.

Ali čovek, prepušten sam sebi i bez težnje da podražava mrave i pčele, mačku, rajsku pticu, sve životinje i biljke, uspeva da nadmaši prirodu. Izmislio je jezike koji se mogu znatno bolje saopštiti od nemačkog, grčkog ili italijanskog, stvorio je religije, arhitekturu, slikarstvo, filozofiju, izčarao muziku čija igra izraza i obilje boja nadmašuju sve rajске ptice i leptire. Kada pomislim »italijansko slikarstvo« - kako li to odzvanja, raskošno i raznoliko, začujem horove s molitvama i slašću, instrumente svih vrsta sa blaženim zvukom, osetim miris pobožne hladnoće u mermernim crkvama, opazim kaluđere kako zanosno

kleče dok lepe žene kraljevski vladaju u toplim pokrajinama... Ili, kad pomislim na Šopena, začujem kako se tonovi setno i nežno prelivaju iz noći, kako u pustoši, igrom žica, tuži nostalgija, uzvišeni, intimni bolovi izražavaju se prisnije i pravilnije u harmoniji i disonancama, finije nego što to može da izrazi stanje nekog drugog patnika kroz sve naučne reci, brojeve, krivulje i formule.

Ko će ozbiljno poverovati da su »Verter« i »Vilhelm Majster« napisani na istom jeziku? Da je Znan Pol govorio istim jezikom kojim govore i naši đaci? A to su tek pesnici...! Oni su morali da rade sa siromaštvom i krhkošću jezika, sa alatkom koja je bila potpuno drugačije izrade na. ..

Izgovoriš li reč »Egipat«, čuješ jedan jezik koji uznosi boga u moćnim, čvrstim akordima, pun predstava večnog i pun dubokog straha pred beskrajem: iz kamenih očiju kraljevi nemilosrdno bacaju poglede na milione robova, nadgledaju ih ali ipak, konačno, gledaju smrti u tamno oko - svete životinje su ukočene, ozbiljne i zemaljske - cvetovi lotosa nežno mirišu u rukama igračica... Jedan svet, jedno zvezdano nebo puno svetova, to je taj »Egipat« - moglo bi se leći na leđa i mnogo dana posvetiti razmišljanju o njemu, ni o čemu drugom... Ali, odjednom ćeš zapaziti nešto novo. Začuješ li ime »Renoar«, nasmejaćeš se i opaziti čitav svet u okruglastim potezima kičice, raspleten, ružičast, svetao i veseo. Izgovoriš li Sopenhauerovo ime, videćeš isti svet predstavljen ljudima koji pate, u besanim noćima čeznu za božanstvom i predstavljaju jedan drugi, naporniji put koji ih vodi ka tihom, beskrajno ograničenom tužnom raju.

Građani rado porede fantaste sa luđacima, smatrajući da oni to doista moraju postati čim se kao umetnici, vernici ili filozofi usuđuju da kroče u ponor vlastite unutrašnjosti. Taj bi ponor mogli nazvati dušom ili nesvesnim, jer iz njega potiče svaki naš životni osećaj. Građani su između sebe i svoje duše postavili čuvara, svest, moral, službu sigurnosti, ne priznajući ništa što direktno dolazi iz ovog ponora duše a da prethodno nije provereno od strane ove službe sigurnosti. Ali, ne upravlja uvek umetnik svoje nepoverenje protiv oblasti duše, već i protiv onih graničnih vlasti te tajno pohodi i jedno i drugo, i svesno i nesvesno, kao da ima dva zavičaja.

Prebiva li on sa ove strane, u poznatoj, svakodnevnoj oblasti, gde živi i građanin, siromaštvo svih jezika počinje neizdrživo da ga pritiska: tada su se pesnikovanje čini kao trnovit, pretežak put. Ali, ako je preko, u zemlji duše, reči mu pritiču očaravajuće, iz svih vetrova, iz zvezda, sunca, iz planina koje se smeju; svet je savršen, jeste božji jezik u kome nijedna reč ili slovo ne nedostaju, gde se sve može izreći, gde sve odzvanja, gde je sve spašeno.

(1918)

O PESNIŠTVU

U vreme kada sam imao deset godina, jednog dana smo u školi, iz udžbenika, čitali pesmu koja se, čini mi se, zvala »Veprov sinčić«. Govorila je o jednom hrabrom dečaku koji se junački borio usred nekakve kiše metaka ili nešto slično. Bili smo oduševljeni dečkom. Kada nas je učitelj, s prizvukom ironije u glasu, upitao: »Da li je to bila samo jedna pesma?«, mi smo vatreno po vikali: »Ne, to je bila jedna rđava pesma!«. On je imao pravo: što se tiče pravila i ukusa našeg vremena i umetnosti, pesma nije bila dobra već smandrljana, nevešto sprljena. Uprkos tome, dečko iz pesme ispunio nas je božanstvenim talasom oduševljenja.

Deset godina kasnije, u dobu od dvadeset godina, usuđivao sam se da bez ustezanja govorim o svakoj pročitanoj pesmi, odmah nakon prvog čitanja, da li je dobra ili ne. Ništa od toga nije mi izgledalo jednostavnije. Bio je dovoljan samo jedan pogled, samo šapat stihova.

U međuvremenu je prošlo još nekoliko decenija. Pred očima i kroz ruke prodefilovale su mi mnoge pesme ali mi je danas ponovo nejasno da li jednoj pesmi koja mi se pokaže treba da pridam vrednost ili ne. Često mi se pokazuju pesme, uglavnom mladih ljudi, koje sa sobom, na putu ka izdavačima, treba da ponesu »sud« o sebi. Mladi pesnici su uvek iznenađeni, štaviše zapanjeni, kada uvide da njihove starije kolege, u čije iskustvo oni ne sumnjaju, nemaju zapravo nikakvog iskustva već samo neodlučno listaju pesme, ne usuđujući se da išta kažu o njihovoj vrednosti.

Ono što sam kao dvadesetogodišnjak obavio za dva minuta, sa osećanjem potpune sigurnosti, postalo je sada teško, ne teško već nemoguće. U mladosti se misli da je iskustvo nešto što će doći samo po sebi. Ali, ono uglavnom ne dolazi tako. Postoje ljudi koji su obdareni mogućnošću sticanja iskustva, koji poseduju iskustvo još od školske klupe, ako ne i od majčine utrobe; postoje drugi, kojima i ja pripadam, koji mogu da žive 40, 60 ili sto godina i da potom umru, ne naučivši i ne shvativši šta je doista »iskustvo«.

Sigurnost u ocenjivanju poezije koju sam imao sa dvadeset godina počiva na činjenici da sam tada određeni broj pesama i pesnika toliko snažno i isključivo voleo da sam sa njima poredio svaku knjigu ili pesmu. Ako je bila njima slična, bila je dobra; u suprotnom, nije nimalo valjala.

I danas imam nekoliko pesnika koje naročito volim. Neki od njih su isti kao nekada. Međutim, danas sam najviše podozriv upravo prema poeziji koja me zvukom podseća na nekog od omiljenih pesnika.

Ne želim zapravo da govorim o pesnicima i poeziji, već samo o »rđavim«, o onima koje gotovo svaki čitalac, izuzev, naravno, pesnika, smatra suvišnim i ništavnim. Uvek sam čitao takve pesme. Ranije sam takođe prilično tačno znao da su bile rđave i zašto. Danas u ovo više nisam siguran. Sigurnost i znanje su mi se nekiput pokazivali u sumnjivom svetlu; ponekad je postajalo dosadno, neproživljeno, nedostatno, bunilo se u meni i, na kraju, više nije bilo znanja već samo nečega što me je napuštalo i čiju nekadašnju vrednost nisam više shvatao.

Sada mi se događa sledeće: prilikom čitanja nesumnjivo »rđavih« pesama osećam zadovoljstvo da ih potvrdim i slavim, dok mi se dobre, one najbolje, često pokazuju u sumnjivom svetlu.

Isti osećaj ponekad obuzima profesore, službenike ili luđake. Obično se smatra da je gospodin službenik jedan besprekorni građanin, ispravno božje dete, pravilno numerisani i korisni član čovečanstva, dok je luđak bedno stvorenje, nesrećni bolesnik koga ne podnose i koga sažaljevaju ali koji nema nikakvu vrednost. Naiđu, međutim, vremena u kojima se događa suprotno: odjednom se uviđa da u luđaku prebiva jedan spokojni, u sebe sigurni srećnik, jedan mudrac, božiji miljenik, karakteran i zadovoljan u svojoj jakoj veri – tada se profesor ili službenik učine nepotrebnim, bezličnim i neprirodnim figurama.

Povremeno mi se slična stvar događa i sa rđavim pesmama. Odjednom mi više ne izgledaju rđave, odjednom zamirišu osobenošću i detinjastošću a njihove otvorene slabosti i mane postaju dirljive, originalne, drage i očaravajuće te naspram njih najlepše pesme, inače voljene, izgledaju ogoljene i šablonizovane.

Kod nekih naših mlađih pesnika, počev od vremena ekspresionizma, viđamo sličan postupak: oni u principu više ne proizvode »dobre« ili »rđave« pesme, smatrajući da ima dovoljno lepih pesama i da oni lično nisu rođeni za to. Njihova funkcija nije više zgotovljavanje ljupkih stihova i igranje igre strpljenja koja je započela kod prethodnih generacija. Po svoj prilici su u pravu. Njihove pesme zvuče ponekad jednako potresno i patetično što se, inače, ranije nalazilo samo kod »rđavih« pesama.

Lako je naći razlog. Svaka pesma je u trenutku nastanka potpuno jednoznačna, predstavlja jedno pražnjenje, poziv, krik, uzdah, pokret, reakciju oživljene duše kojom se traži vrenje i odbrana jednog doživljaja ili osveščivanja. Ova prva, primarna, praiszborna, najvažnija funkcija pesme uopšte nije procenjiva. Ona govori jedino u pesnikovo ime, predstavlja njegovo disanje, njegov krik, san, osmeh, samoomotač. Ko je u stanju da proceni noćne snove čoveka u njihovoj estetičkoj vrednosti i pokrete rukom i glavom, sve gestove i način hoda u njihovoj svnsishodnosti? Odojče koje stavlja palac u usta ponaša se jednako pametno i ispravno kao i autor koji grize držalje ili paun koji nadmeno širi svoj rep. Niko od njih nije u pogledu ponašanja bolji od drugoga, niko nije ni više ni manje u pravu.

Ponekad se dogodi da jedna pesma, osim što olakšava i oslobađa samog pesnika, može da obrađuje, pokrene i uzbudi i druge - da bude lepa. To je verovatno slučaj kada izražava nešto što je zajedničko kod mnogih ljudi, nešto što je kod mnogih moguće. Verovatno, nipošto sigurno.

Ovde sada počinje jedan sumnjivi tok. Pošto »lepe« pesme čine pesnika omiljenim, na svet zbog toga ponovo dolazi jedna hrpa pesama koje ne žele ništa drugo do da budu lepe, koje ništa ne znaju o praiszbornim, praiskonskim, svetim funkcijama pesme. Ove su pesme od trenutka nastanka programirane za druge, za slušaoce i čitaocce. One više nisu snovi ili plesni koraci, krici jedne duše, reakcije na doživljaje, zamuckujuće slike želja ili čarobne formule, pokreti

mudraca ili grimase luđaka - onome su naprosto obični prozvodi, fabrikati, praline za publiku. Napravljene su specijalno za uveseljavanje ili rastuživanje kupaca. I, upravo ovaj način pevanja nailazi na odobravanje. Nije potrebno da se u njega čovek upušta ozbiljno i sa puno ljubavi jer se od njega ne može patiti niti uzbuđivati. Ovaj način pevanja može izazivati samo ugodno, ljupko, umereno i prijatno treperenje.

Ove »lepe« pesme mogu postati sumnjive i paćeničke, odjednom, u nekom drugom vremenu, kao i sve druge pripitomljene i prilagođene, kao uostalom i profesor i službenik.

Ponekad, kad se neko usprotivi korektnom svetu, kada se u njemu javi sklonost da ruši laterne i da pali hramove, »lepe« pesme svetih klasika učine mu se pomalo cenzurisane, kastrirane, pojeftinjene, potpuno ukroćene... Tada se čovek usmerava ka rđavim pesmama. U tim trenucima nijedna rđava pesma nije dovoljna za strast.

Međutim, i ovde vreba mogućnost razočarenja. Čitanje rđave poezije jedno je odveć kratkotrajno zadovoljstvo. Njome se čovek lako i brzo zasiti. Ali, čemu tada čitanje? Zar ne može tada svako da sačini za sebe dovoljno rđavu poeziju? Ako bude tako postupao, uvideće da stvaranje rđave poezije donosi više radosti od čitanja najlepše.

(1918)

O KNJIŽEVNIKU

Ako bi neko, kao jedan između hiljadu slučajeva, bio primoran da živi od urođenog literarnog talenta odnosno ako bi od toga mogao da živi, taj bi morao da se zadovolji svojom sumnjivom »profesijom«. Delatnost takozvanog slobodnog književnika važi danas, kao nikada ranije usvetskoj istoriji, za »profesiju«, pošto je ona zanatski uvežbana. »Slobodni« književnik, ako je pristojan čovek i urnetnik, nema profesiju već je, nasuprot tome, besposličar i privatnik koji po sopstvenom raspoloženju i ukusu provodi vreme.

Svakom slobodnom književniku teško pada da se pronade u polovičnom položaju između privatnika i neslobodnog književnika (što znači žurnaliste). U potrebi za neprekidnom aktivnošću, nek isteruje produkciju preko granica sopstvene prirodne nadarenosti te postaje skriboman. Drugi potpuno komotno dokoličare a čovek bez posla se lako kvvari. Svi zajedno, i vredni i pokvareni, žale se na neurasteniju i preosetljivost nedovoljno uposlenih ljudi, previše upućenih na same sebe.

O tome ipak ne bih želeo da govorim. Ovo treba svako da raščisti sa samim sobom. Kako će književnik shvatiti svoj takozvani poziv, potpuno je njegova stvar. Nešto sasvim drugačije od tih često toliko gorkih i sa samoironijom

pomešanih osećanja pesnika i literata o njihovom radu jeste shvatanje književničke profesije u javnosti.

Javnost, odnosno štampa, narod i udruženja, ukratko svako ko sam nije književnik, shvata ovu profesiju i njen krug obaveza daleko prostije. Literati se, kao i lekaru, službeniku ili sudiji, događa da se o karakteru svoje profesije izjašnjava na način kojim ga neko posmatra sa strane, od spolja. Svaki donekle proslavljeniji književnik saznavaće, svakog božjeg dana, kroz tekuću poštu, ono što publika, izdavač, štampa i prijatelji žele od njega i o njemu misle.

Publika i izdavač su pritom jedinstveni i veoma uviđavani u svojim zahtevima. Ali, od pisca uspešne komedije oni očekuju uspešne komedije, od autora rustikalnog romana opet rustikalni roman, od tvorca knjige o Geteu nove knjige o Geteu... Ponekad ni sam autor ne želi ništa drugo. U tom slučaju zavlada sloga, uz obostrano zadovoljstvo. Autor »Getea u učionici«, na primer nastavlja sa »Geteom na dvoru« i »Geteom na ulici«.

Autori koji tako postupaju zaista imaju svoju profesiju, zaista se bave jednim poslom. Funte im samo cvetaju dok oni poprimaju attribute i oznake bratstva, esnafskog književnika »Cenjeno pero«. »Cenjeno pero« je pronalazak onog, na žalost, anonimnog urednika koji je još pre nekoliko decenija shvatio takozvani »lični elemenat« kao rak žurnalizma. Na mesto ličnosti, on je, kao što se zna, uzdigao »imena« i počastio svako upotrebljavano »ime« svojim »cenjenim perom«, vodeći prilikom naručivanja teksta računa o sujeti autora. Ova tehnika danas vlada u novinskoj feljtonistici, jer ne robuje kultu bezličnog pod formom apsolutne anonimnosti.

Tako se dogodilo da se autor jednog uspešnog romana veoma iznenadio sledećem telegramu jednog svetskog lista: »Molimo povratnom poštom par neobaveznih reci od Vašeg cenjenog pera o perspektivama razvoja letačke tehnike. Garantovan visoki honorar.« Uredniku je svaki iole poznatiji autor samo »ime« s kojim on ovako kalkuliše: čitaoci žele interesantne i aktuelne tekstove, žele svima poznata imena pa, prema tome, kombinujemo te dve stvari. Potpuno je svejedno šta se nalazi u naručenom tekstu: sa cenjenim perima se može sasvim dobro ćaskati o Gerhartu Hauptmanu a sve to započeti samo jednom dekorativnom uvodnom rečenicom. Previše je »cenjenih pera« koja ugodno žive od ovakvog podvaladžijskog posla.

Ovim su otprilike naznačeni zahtevi štampe prema slobodnim književnicima. Tu spadaju još i »ankete« u kojima se, na način maskiranog društva, profesori izjašnjavaju o teatru, glumci o politici, pesnici o narodnoj privredi, ginekolozi o brizi za spomenike itd. To je, sve u svemu, bezazlen i zabavan posao koga niko ne uzima ozbiljno i koji nanosi malo štete. Mnogo rđaviji su zahtevi štampe koja, pod motom »manus manum lavat«, računa na sujetu i reklamersku potrebu literata. U ove ne-fine stvari računam i male ilustrovane reklamne članke i autobiografije u brojnim žurnalima i nedeljnim dodacima.

Književnik upoznaje ove ponude i zahteve te, ako upravo nema šta da radi,

stiže priliku da upražnjavainjem ove u osnovi beskorisne koreposdencije ispuni svoj radni dan. Na sve to dolazi i godinama rastuća, neočekivana privatna korespodencija. O uobičajenim pismima sa molbom neću ništa da kažem. Ali, iznenadio sam se kad se jedan upravo otpušteni kažnjenik ponudio da ispriča svoj život radi proizvoljnog literarnog korišćenja, za jedinstvenu odštetu od hiljadu maraka. Neveselo je i što svaka omanja biblioteka i poneki studenti bez sredstava smatraju da će autor, poklanjajući svoje knjige u gomilama, pričiniti sebi izvesno zadovoljstvo. Takođe je čudnovato što svi nemački savezi, svake godine, traže literarne priloge nemačkih pesnika za obeležavanje svojih godišnjica. Uz ovo, želje skupljača autograma, čak i kad ne prilože marku za odgovor, jedva da i igraju neku ulogu. Izdavači, redakcije, maturanti, šiparice i svetsiki savezi, kao i njegove kolege, stvaraju književniku zaista mnogo posla - od šesnaestogodišnjeg učenika koji šalje nekoliko stotina teško čitljivih pisama na detaljno ispitivanje i ocenu, pa sve do rutiniranih starih literata koji na najučitiviji način mole za povoljne recenzije svojih novih knjiga, dajući pritom, na znanje, jasno i oprezno, da protivusluga neće izostati ni u dobrom ni u lošem slučaju. Sa izdavačima i novinama, sa moliteljima i naivcima može se nekako još i izdržati, mirno i sa humorom - ali, besomučna trgovina i koristoljubiva nametljivost nekih prepisivača može da se prima samo sa odvratnošću i besom. Jedan preterano učtivi mladić koji ti danas u bombastičnom, ulagivačkom pisimu šalje stihove, nameravajući da se sasvim ispuni tvojim mišljenjem i savetom, u stanju je da prekosutra na tvoje dobro promišljeno, prijateljsko ali negaitivno pismo odgovori divljim, pogrđnim člankom u zavičajnim nedeljnim novinama. Upoznao sam se sa velikim brojem književnika koje visoko cenim - svaki od njih ima ista iskustva sa ovim molilačkim i iznuđivačkim metodama. Sme se, dakle, zaključiti da te nikad izumiruće kolege, ulagivačke i molilačke sorte, jesu ipak od manje vrednosti te da nijedan poštovani čovek ili genije neće učiniti nepravdu ako tu gomilu svakodnevno obnavljajućih nametljivaca prepusti samu sebi i trpa je u isti koš gde spadaju i neliterarna molilačka pisma.

Naša profesija se zove mirovanje, otvaranje očiju i čekanje na dolazak dobrih časova. Tada je rad, čak i onda kada zahteva znoj i besane noći, prijatan: U tom slučaju nije više »rad«.

(1919)

REČ

Dobra je i radosna vest da će uskoro jedan pesnički časopis redovno pratiti ilustrovani časopis. Izražavamo mu dobrodošlicu i želimo dug život.

Nemački jezik i umetnost jezika egzistiraju na naročit način. Sa obiljem reči, gramatičkih formi i umetničkih mogućnosti izražavanja, on punopravno stoji uz nekoliko najplemenitijih jezika sveta čiji su gordost i skrušenost,

upotrebljivost i istrajnost iskušani kroz pesnike i mislioce najvišeg ranga, razvijani, obogaćeni i prefinjeni. Ali, nemački jezik nema, kao ruski, engleski i većina romanskih jezika, iza sebe narod ljubitelja, kritičara, znalaca i uživalaca; svoj narod i prostor delovanja on ne smatra dobrim a njegova nega i kult, diferencirane i tanane mogućnosti dejstva svedene su na tanak sloj građenja. U zemljama gde se govori nemački može se, bez znanja nemačkog postati ne samo gradonačelnik i ministar već i učitelj, profesor i književnik, što znači da se može živeti bez pravog, prirodnog, radosnog i sigurnog odnosa prema vlastitom jeziku.

Ocena časopisa biće moguća tek kasnije, nakon određenog vremena pojavljivanja. Ono što mi se već danas kod njega dopada, pre nego što imam uvid u sadržaj, to je njegovo ime. Zove se »Reč«. Time on ispisuje jedino od najstarijih i najcenjenijih, u značenju najtežih reci nemačkog jezika. Reči, naime, nisu iste po vrednosti, težini, sadržaju, starosti, smislu i snazi. Postoje dobre, jake, duboko ukorenjene i zdrave reci ali i mlade, neiskusne, sumnjive, labave, nastale iz mode, prolazne. Reč koja čini naslov novog časopisa Grimov rečnik posvećuje više od sedamdeset i pet stubaca, jer ona od davnina pripada svim germanskim, skandinavskim i anglo saksonskim jezicima i ima više značenja od većine drugih reči našeg jezika. Posедуje čak i vrednu retkost, dva plurala. Njena se značenja protežu od sakralne sfere (»u početku bese reč«) do drugog kraja, gde jezik odgleda samog sebe, kritikuje se, ironizira i zameira (»-gole reci«) itd

Želim da ovaj lepi naslov shvatimo onako kako se on nalazi u obrtima »dati reč«, »držati reč«, »ostati pri reci«, kao obavezujuće zaricanje, dakle, time nam se mnogo obećava, pre svega jedno ozbiljno prihvatanje reči i jezika od svetosti i ozbiljno do igre i zabave

(1960)

TAKOZVANI IZBOR MATERIJALA

Mnogim kritičarima »izbor materijala« predstavlja lako a nekima i neophodno pomoćno sredstvo. Ako je prosečni kritičar novinar, on svakodnevno opaža materijal koji, nametnut od spolja, treba da savlada. Ako ni zbog čega drugog, on pesniku zavidi na blistavoj slobodi stvaranja. Sem toga dnevni kritičar barata isključivo neobaveznom literaturom, dok romanopisac sa izvesnom samovoljom i često iz motiva zadovoljstva izabira svoj materijal, iako je sloboda i ovde veoma ograničena. Virtuoz dijaloga, na primer, slobodno bira scenu događanja te u skladu sa modnim tendencijama svog vremena situira svoj novi roman na Južnom polu ili u Egiptu, dopušta da se odvija u političkim ili sportskim krugovima, dotičući se aktuelnih pitanja društva, morala, prava itd. Iza ove fasade aktuelnosti odigrava se, čak i najbanalnijim podražavaocima

poezije, život koji odgovara njihovim duboko unutrašnjim i prinudno utvrđenim pretpostavkama, te oni nisu u stanju da nadmaše svoju naklonost prema određenim karakterima i situacijama, kao ni ravnodušnost prema drugim silama. Duša autora ispoljiće se i u kič-poeziji a najslabiji pesnik, koji ne ume da izgradi nijednu figuru niti da jasno ispiše bilo kakvu ljudsku situaciju, ipak će uvek pogoditi ono na šta uopšte nije mislio: u svom petljanju stalno će otkrivati vlastito ja.

U pravoj poeziji uopšte ne postoji izbor materijala. »Materijal«, glavni oblici i karakteristični problemi poezije nikad neće biti izabrani od strane pesnika jer je prasupstanca sveukupne poezije upravo pesnikova vizija i duševni događaj. Pesnik može da se oslobodi vizije, može da umakne životnom problemu, da iz nesposobnosti ili ugodnosti zapusti istinski, doživljeni materijal, ali nikad neće biti u stanju da ga »izabere«. Nijednom sadržaju koga on smatra pogodnim i poželjnim neće iz čisto racionalnih ili artističkih spekulacija dati takav oblik kao da sadržaj dolazi do njega zahvaljujući milosti, kao da ga doista nije izmogućio već doživeo u duši. Sigurno je da ni pravi pesnici nisu retko pokušavali da biraju materijal, kako bi usmeravali poeziju: rezultati ovog pokušaja uvek su krajnje interesantni i poučni za kolege, dok su kao poezija mrtvorodenčad.

Ukratko - ako neko upita pesnika: »Ne smatraš li da bi bilo bolje da si izabrao drugačiji materijal?«, to je isto kao da se pacijentu sa upalom pluća kaže: »Oh, bilo bi bolje da ste se odlučili za kijavicu«.

(1930)

TAKOZVANO BEKSTVO U PROŠLOST

Jedno drugačije »bekstvo«, neomiljeno kod današnje dnevne kritike, jeste takozvano bekstvo u prošlost. Čim pesnik piše o nečemu što se previše udaljuje od sportskih izveštaja i modnih novosti, čim prevazilazi aktuelna pitanja ljudskih problema, čim traži nadistorijsku pesničku bezvremenost, prigovara mu se da »umiće« iz svog vremena. Tako je, na primer, Gete »prebegao« idolima i Ifigeniji, umesto da nas je obavestavao o problemima frankfurtskih ili vajmarskih građanskih kuća.

(1930)

TAKOZVANO BEKSTVO U UMETNOST

Čuje se sledeće: trebalo bi da umetnici uzmiču pred životom i beže u umetnost. Šta to znači? Zašto umetnik ipak ne bi smeo to da čini?

Da li je, gledana okom umetnika, umetnost nešto različito od pokušaja da se zamenjuje praznina života i prividno ispune neispunjene želje, kao i neispunjeni zahtevi pesništva - ukratko, nešto različito od pokušaja da se neprihvatljiva stvarnost sublimira u duh?

I zašto se priglupi gornji zahtev postavlja samo umetnicima? Zašto se od državnika, lekara, boksera ili šampiona u plivanju ne zahteva da najpre na zadovoljavajući način reše teškoće u svom privatnom životu i tek tada pobegnu u zadatke izvršavanja svoje službe ili sporta?

Izgleda da je zahtev da »život« obavezno bude teži od umetnosti postao aksiom među malim kritičarima.

Sada se uviđa da mnogo umetnici koji bez prestanka uspešno beže iz umetnosti u život stvaraju bedne slike i knjige, ali su očaravajući ljudi, tako dragi domaćini, tako dobre glave porodica i plemenite patriote!

Ne, ipak mi je draže kad čovek želi da bude umetnik, pošto svoju borbu vodi i svog čoveka postavlja na mesto gde leže zadaci njegove profesije. Ima dosta istine (čak poluistine) u pretpostavci da će svako usavršavanje u pesničkom delu biti plaćeno žrtvama u njegovom privatnom životu. Dela i ne nastaju drugačije. Luda je i neosnovana pretpostavka da se umetnost rađa iz obilja, sreće, zadovoljstva i harmonije. Kad već svaki drugi čovekov posao nastaje iz nužde i pod snažnim pritiskom, zašto bi baš umetnost morala da predstavlja izuzetak?

(1930)

PISANJE I RUKOPIS

Sanjao sam da sedim za jednom vrlo išaranom školskom klupom dok mi učitelj, meni nepoznata osoba, diktira temu za sastav koji treba da napišem. Tema je glasila:

pisanje i rukopis

Sedeo sam i razmišljao, prisećajući se pravila kojih učenik prilikom sastavljanja umetničkog delca kao što je ovo treba da se pridržava: ekspozicije, konstrukcije i razvoja. Kako sam tada, učinilo mi se, dugo vremena proveo sa drvenim držaljem i pisao u školsku svesku, prilikom buđenja mi je ipak bilo neshvatljivo sećanje na napisano. Od mog sna preostala je samo školska klupa sa rukama i izrezbarenom ivicom, sveska na linije i naređenje učitelja te sam poslušno osetio neku radost i u budnom stanju. Dakle, napisao sam:

pisanje i rukopis

Pošto učitelj više nije tu i pošto ne treba strahovati od njegove kritike, svom radu ne postavljam nikakav osnovni plan, ne delim ga na napisane delove a

buduću formu prepuštam slučaju. Jednostavno očekujem slike, misli i predstave, puštam ih da naviru koliko god su za to u stanju i time, kao homo ludens, zabavljam sebe i nekolicinu prijatelja.

Uz reč »pisanje« mislim pre svega samo na jednu ljudsku, više ili manje duhovnu aktivnost, na crtanje, slikanje ili šfcrabanje slova i hijeroglifa, na literaturu, na pisma, dnevnike, račune, indogermanske racionalne ili istočnoazijske slikovite jezike; mladi Jozef Kneht (Junak Heseovog romana „Igra staklenih perli" prim. Prev) sačinio je o tome jednu pesmu.

Drugačije je sa rečju »rukopis«. Ona me ne podseća samo na pero, držalje, mastilo, pergament, pisma ili knjige već i na tragove i znake druge vrste, na »rukopise« prirode, pre svega, na slike i forme dakle, koje nastaju daleko od čoveka, bez njegovog duha i volje, ali koje nam pružaju svest o većoj ili manjoj moći koju mi ne možemo da »čitamo« i koja uvek iznova biva predmetom nauke i umetnosti.

Kad jedan dečak, ne čineći to dobrovoljno, ispisuje u školi slova i reči, on svojim pisanjem ne želi nikome ništa da saopšti niti da svoju tvorevinu približi jednom nedostižnom ali moćnom idealu; lepa, nezamrljana, korektna, uzorna slova koja je učitelj magično stvorio na školskoj tabli sa neshvatljivim, užasnim a ipak duboko zadivljujućim savršenstvom, što se naziva »prepusom« a pripada raznim drugim uzorima moralne, estetske, filozofske i političke vrste – naš život i savest bore se između pridržavanja i omalovažavanja uzora; omalovažavanje nas često obraduje i može predstavljati uspeh, dok je pridržavanje uvek jedno mučno i bojažljivo približavanje idealnom uzoru na tabli. Rukopis će iznenaditi i samog dečaka dok učitelja neće zadovoljiti ni u najboljem slučaju.

Ali, ako isti taj učenik, ukoliko ne zna da posmatra, poželi da svojim malim, loše naoštrenim džepnim nožićem ureže svoje ime u staro, crvotočno drvo školske klupe - što je jedan mučan ali lep posao kojim se on u pogodnim trenucima bavi već nekoliko nedelja - tada je to jedan sasvim drugačiji postupak. Dobrovoljan je, radostan, tajan i zabranjen, nema pravila kojih se treba pridržavati niti kritika kojih se treba bojati: time on ima nešto da kaže, da ispolji volju i egzistenciju dečaka, naime. Povrh toga, to predstavlja i borbu jer je drvo tvrdo, teško za obradu, a nož nije baš idealna alatka, sečivo je već sasvim tupo a vrh iscepan. Velika teškoća leži u tome što taj strpljivi, mučni rad mora biti skrivan od pogleda učitelja a šum sečenja, grebanja i rezanja nečujan za njegove uši. Konačni rezultat ove žilave borbe biće nešto drugačiji od redova neveselih slova u papirnatim svesci. Posmatrač ga sto puta, kao izvor radosti, zadovoljstva, delanja i ponosa. Trajaće i Emiliji i Fridrihu koji dolaze nakon njega, biće im povod razmišljanja i preduzimanja sličnog postupka.

Mnogo sam rukopisa upoznao u toku godina. Nisam grafolog ali mi je grafička slika pisama i rukopisa uglavnom nešto govorila i značila. Postoje neki tipovi i kategorije koji se na osnovu iskustva odmah prepoznaju, često već po adresi na omotu pisma. Ljudi koji samo jednom i u neodložnoj nuždi nešto mole, pišu sasvim drugačija pisma od onih kojima je pisanje molbi postalo

stalna navika, zanimanje. Tu sam se retko kad prevario. Ah, a tek klimavi redovi teških invalida, poluslepih, oduzetih, onih koji leže u krevetu sa temperaturnom listom iznad jastuka! U njihovim pismima govori drhtanje, ljuljanje ili teturanje reči i redova, ponekad jasnije i srčani je od sadržaja. I obratno: kako mi umirujuće i prijateljski govore pisma u kojima su sasvim stari ljudi još uvek sposobni za isceliteljski, čvrsti, snažni i veseli rukopis! Pisma te vrste stižu retko ali postoje. Pišu ih čak i devedesetogodišnjaci.

Od mnogih rukopisa koji mi bejahu dragi ili važni, najznačajniji je bio rukopis Alfreda ubina, nijednom drugom na Zemlji sličan. Koliko je bio lep tolio je bio i nečitak. List jednog jegovog pisma beše prekriven tankom, grafički visoko interesantnom mrežom linija, nadarenim žvrljanjem jednog genijalnog crtača. Ne verujem da sam tada mogao da odgonetnem svaki red Kubinovog pisma; to nije pošlo za rukom ni mojoj ženi. Bili bismo zadovoljni kad bi nam dve trećine ili tri četvrtine sadržaja bilo čitljivo. Pri svakom pogledu na takve listove bio sam primoran da mislim na mesta u gudačkom kvartetu gde se taktovi prepliću i utrkuju, čas snažno, čas opijeno, sve dok linija, crvena nit, ponovo ne postane jasna i oštra.

Mnogi lepi i prijatni rukopisi postali su mi bliski: navodim samo Karaseov klasično-geteovski, mali, tečni i pametni od Tomasa Mana, lepi, brižljivi i vitki od prijatelja Zurkampa, ne sasvim lako čitak ali karakteran od Ričarda Benca... Važniji i dragoceniji bili su mi ipak rukopisi mojih roditelja. U stilu ptičjeg leta, lak, bez muke, tečan, uvek nekuda žureći, pravilan i jasan, bese majčin rukopis, neuporediv ni sa kojim drugim; pero joj je teklo samo od sebe pa je i njoj i svakom čitaocu pričinjavalo zadovoljstvo. Otac se nije kao majika služio nemačkim pismom - pisao je romanski i bio ljubitelj latinice. Rukopis mu je bio ozbiljan, nije leteo i pocupkivao, nije isticao kao izvor, reči su bile precizno razdvojene jedna od druge, osećale su se pauze u razmišljanju i odabiru reči. Način na koji je ispisivao svoje ime i prezime bio mi je uzor već u ranoj mladosti.

Grafolozi su pronašli jednu čudesnu tehniku analize rukopisa i usavršili je gotovo do egzaktnosti. Ovu tehniku nisam proučavao ali sam video u mnogim analizama da grafolozi nisu uvek stajali na visini svojih zasluga za uvide u ljudsku dušu. Postoje uostalom slova i brojevi štampani na drvetu, kartonu ili metalu, šablonizovana i zauvek utisnuta u emajl, za čije je razjašnjenje potrebno uložiti malo truda. Nailazio sam s vremena na vreme na njih - na razne zabrane, utisnute na tablama, na razne pločice sa emajliranim brojevima u željezničkim vagonima i slično: gledao sam ih sa čuđenjem, tako beskrvne, tako loše, bez ljubavi i života, bez igre i fantazije, bez odgovornosti, te sam ustanovljavao da takva, u limu ili porculanu, besramno odražavaju psihologiju svojih izumitelja.

Nazvao sam ih bieskrvnim jer mi je pri pogledu na njih uvek padao na pamet citat iz jedne čuvene knjige koju sam čitao u mladosti i koja me je tada očarala. U redosled reci nisam više sasvim siguran ali glasi otprilike ovako: »Od svega napisanog najviše volim ono što je neko napisao svojom krvlju.« Prema

onim službenim utvarama od slova nikada nisam bio sklon. Rečenica koju citiram i moja mladalačka očaranost njome poticali su zapravo iz mog beskrvnog i neherojskog vremena. Tada smo morali da učimo da se poštovanjem krvi možeš rugati ljudskom duhu - da ljudi sa retoričkim oduševljenjem za krv uglavnom ne misle na svoju već na krv drugih ljudi.

Ali, ne piše samo čovek. Napisano može egzistirati i bez ruku, bez pera, držalja, hartije i pergamenta. Pišu vetar, reka, potok, pišu životinje i zemlja... Ali, samo je čovek u stanju da sve ono što su izrodile slepe pojavne sile vidi kao objektivizirani duh, kao rukopis. Od umiljatog ptičjeg cvrkuta pa do toka Nila ili Amazona i ukočenih, beskrajno lagano menjajućih formi glečera, svaki se događaj u prirodi može osetiti kao pisano, kao izraz, epos, pesma, drama. Taj način saznanja koriste deca i pesnici, takođe i pravi naučnici - svi su sluge »blagih zakona«. Oni ne žele da kao moćni gospodari iskorišćuju prirodu, ne žele da je siluju ali se i ne mole uplašeno za njene ogromne moći; žele da saznaju, da se čude, da je razumeju i vole. Bez obzira da li pesnik u himnama izražava poštovanje okeanu ili Alpima, ili da li insektolog u mikroskopu posmatra mrežu kristalnih linija na krilu najsićušnijeg opnokrilca, uvek je u pitanju nagona sila i pokušaj da se priroda i duh povezu kao braća. Tamo se, bilo svesno ili ne, nalazi nešto nalik veri, nalik pretpostavci boga, zapravo pretpostavci da celinom sveta upravlja jedan duh, jedan bog, jedan razum, sličan našem. Sluge blagog zakona čine time sebi svet po javljanja srodnim i dragim, posmatraju ga kao rukopis, kao objavljivanje duha, bez obzira da li je ovaj svetski duh stvoren po njihovoj slici i obratno.

Budite slavljeni čudesni rukopisi prirode, neopisivo lepi u nevinosti vaših dečjih igara, neshvatljivo lepi i veliki u nevinosti uništenja i usmrđivanja! Nijedna četkica bilo kog slikara nije tako razigrano, tako ljupko, osećajno i nežno naslikala letnji vetar kad miluje visoku travu ili polje ovsa, kad je raspoložen da češlja ili da se igra golubije sivim oblacima kad lebde i kada se od zapaljenih tankih ivica svetlost u trenu preobrazi u sićušne kišne kapi... Ovim znacima obraća nam se prolaznost i isparljivost sve sreće, sve lepote, sa začaranošću i tugom nadvija se koprena Maje, bez stvarnosti, istovremeno potvrđujući suštinu!

I kao što grafolog čita i tumači rukopise humaniste, cicije, rasipnika, tako pastir i lovac čitaju i razumevaju tragove lisice, kune, kunića, prepoznaju im rod i familiju, utvrđuju da li su sve četiri šape nepovređene, da li im rana i starost otežavaju hod, da li trče ili idu sporo...

Na nadgrobnim spomenicima i počasnim pločama ljudska je ruka dletom brižljivo ispisala imena, zasluge i brojeve vekova i godina. Njihova porulka doseže do dece, do unuka i praunuka a ponekad još i mnogo dalje. Kiša ih lagano spira sa tvrdog kamena, prekrivaju ih tragovi i izmet ptica, puževa, razvejana prašina nanosi sloj kao blagu zartamnjenost površine, lepi se za udubljene rune i rastvara njihove jasne i glatke forme i omogućuje prelaz ljudskog dela u delo prirode, sve dok alge i mahovine ne pređu preko njih i

pripreme hladnu smrt toj lepoj besmrtnosti. U Japanu koji je nekada bio uzorna, smerna zemlja, u hiljadama šuma i klisura truli bezbroj slikarija koje su stvorili umetnici - lepi, spokojni Bude, blagonakloni Kvanani, bojažljivi zen-monasi, u raznim stanjima raspadanja i prelaženja u bezoblična, hiljadugodišnja kamena lica sa stogodišnjim bradama i kovrčama od mahovine, trave, cveća i šipražja. Jedan smerni potomak uzeo je sa mesta gde se nekada molilo i prinosilo cveće jednu čudesnu slikovnicu - nikada nisam dobio lepši poklon iz njegove zemlje sa kojom sam inače razmenio mnoge stvari.

Sve što je napisano gasi se nakon kraćeg ili dužeg vremena, nakon nekoliko minuta ili milenijuma. Sve spise, kao i gašenje svih spisa, čita svetski duh i smeje se. Za nas je dobro da pročitamo neke od njih i pokušamo da shvatimo njihov smisao, a smisao je u svim spisima jedan isti. Ja sam se u svojim beleženjima igrao s njim, pomalo ga razjašnjavao ili prikrivao, ne rekavši ništa novo.

Mnogi su ga pesnici izrekli bezbroj puta, svaki put malo drugačije, malo vedrije ili malo više optužujuće, svaki put malo gorčije ili slađe.

Tuđa reč može drugačije da se izabere, rečenica može drugačije da se udesi i skрати, boje na paleti drugačije da se poredaju i koriste, da se uzme mekša ili tvrđa olovka za crtež, ali, postoji samo jedno, drevno, uvek izgovoreno, uvek pokušavano, večno.

Interesantna je svaka novina, uzbudljiva je svaka revolucija u jezicima i umetnostima, zanosne su sve igre artista. Ono što svi žele time da kažu, ono što je vredno kazivanja a ipak nije sasvim saopštivo, večno ostaje jedno.

(1961)

DUH ROMANTIKE

Za današnje ljude, prevashodno za nas Nemce, klasika i romantika su postala dva polarna pojma, oznake za dva večna i stalno vraćajuća tipa čovečnosti, života, mišljenja, duše.

Pre više od sto godina, u borbi ova dva tipa i nastojanju da se oni shvate i formulišu, odvijao se jedan beskrajno važan, možda najvažniji deo nemačkog duhovnog života. O ovoj večnoj i neiscrpoj temi izašla je, pod naslovom »Nemačka klasika i romantika«, vredna knjiga Frica Štriha, priključujući se čitavom nizu tomova, posebno starom i sačuvanom delu o »romantičarskoj školi« Hajnea.

Kad pokušavam da suprotstavim ova dva pola, ne bih li uslovno razjasnio tipove »klasičnog « i »romantičnog« u novoj slici, javlja mi se, meni koji sam se prilično bavio istočnjačkom mišlju, jedna oštra slika iz budističkog sveta. Ovo bi mogao biti zaobilazni put da se na jednu staru evropsku, posebno nemačku temu baci svetlost od spolja, iz jednog sasvim drugog sveta.

Kao što je poznato, u osnovi starog istočnjačkog učenja i religija leži prastara misao jedinstva: mnogoobličje sveta, bogata, razuđena igra života sa svojih hiljadu formi dovodi nas do božanskog Jednog koje je u osnovi svake igre života. Svi se oblici pojavnog sveta ne osećaju postojeći i neophodni sami po sebi već kao igra, kao prolazna igra brzo tekućih slika koje božanskim dahom udišu i izdišu celinu sveta dok smo mi, oblici, ja i ti, prijatelj i neprijatelj, životinja i čovek, samo trenutna pojavljivanja, samo inkarnirani delovi praiskonskog jedinstva koji se u isto moraju vratiti.

Ovom znanju jedinstva iz kojeg i pravovernik i mudrac stvaraju sposobnost da osećaju svetsku patnju kao minulu i ništavnu, te da sebe, težeće jedinstvu, izbave iz nje - odgovara, kao suprotni pol, suprotstavljena ideja: da ipak, uprkos celokupnom jedinstvu one strane, biva primetan upravo život u ograničenim, otuđujuće združenim pojavnostima. Čim je ovo stanovište prihvaćeno, čovek je, uprkos jedinstvu, samo čovek, nije životinja, čovek je koji je dobar ili zao. Zbrkana, raznolika stvarnost ipak je postojeća i prisutna.

Za azijske mislioce koji su majstori sinteze, predstavlja običnu i do visokog savršenstva organizovanu igru postupak da se suprotni načini posmatranja naizmenično izvršavaju, da se potvrđuju i odobravaju. Iz ovih vežbi i potiču slike koje želim ovde da upotrebim. Zamišljamo: dvojica budističkih sveštenika vode spiritualan razgovor. Sede odvojeno i razgovaraju, u raznovrsnim predstavama, o tome da je tzv. Stvarnost iluzorna, da je sve što se može opaziti samo sjaj, da su svi oblici samo obmana a sve suprotnosti samo kratkotrajna ljudska uobrazilja, jer razdvajaju svet koji ih okružuje. Kad su to učinili, sa zadovoljstvom, jedan od njih će, posle nekoliko osmeha i kraćeg ćutanja, reći: »Livada je zelena, ruža je crvena, gavran govori kra, kra.«

Ova jednostavna rečenica, obojici dobro razumljiva, nije ništa drugo do izjava koja se može ovako prevesti: »Pa da, sigurno je da je pojavni svet samo obmana, sigurno je da u stvarnosti nema nikakve livade, nikakve ruže i gavrana, već samo božanskog Jednog koje je večno - ali, sem toga, za nas koji smo prolazni i koji živimo u prolaznosti, i jeste prolazna stvarnost, pa je ruža doista crvena a gavran govori kra, kra.«

To stanovište za koje je ruža ruža, čovek čovek a gavran gavran, za koje su granice i forme stvarnosti svete datosti, jeste klasično. Ono priznaje forme i svojstva stvari, prepoznaje iskustvo, traži i stvara red, formu, zakon.

Drugo stanovište, pak, naspram ovoga, stanovište koje u stvarnosti vidi samo izgled i promenljivost za koje je krajnje sumnjiva razlika između biljaka i životinja, između muškarca i žene, u stanju je da svakog trenutka dopusti raspad svih formi i prelazak iz jedne u drugu te stoga odgovara romantičnom stanovištu

Kao posmatranje sveta, kao filozofija, kao osnova za situiranje duše, svaki od ovih načina posmatranja jednako je dobar i ne dopušta prigovor. Klasično stanovište će naglašavati granice i zakon, prepoznati tradiciju i pomoći da se stvara, potruditi se da se rađa i ovekovečuje. Romantično stanovište briše forme i granice, umesto kritike poštuje praisvor života i pobožnost, potpuno

predavanje stavlja iznad razumevanja, cilja na bezvremenost i čezne za povratkom u božansko Jedno, isto onako kako je klasičan vek valjan da prolazno uzdigne u trajno

Ova dva stanovišta potpuno su jednako vredna u međusobnom odnosu. Klasičar će težiti ka krajnjem savršenstvu dela i rada a božansko će kao neistraživo ostaviti da počiva na sebi, odriće se nemogućeg i svom snagom stremiti ka mogućem. Nasuprot njemu, romantičar će stvarati san i kontemplaciju, nimalo se ne boreći za svakodnevno jer umesto njega traži beskonačnost i blaženstvo

Svetu su potrebna oba stanovišta jer se međusobno konguju i dopunjuju, hiljadustrukim vezama. Klasika se priklanja mumificiranju i pedanteriji, što joj je slaba tačka oslonca, dok romantika, tamo gde napušta sveti entuzijazam, vodi ka zanemarivanju i mlitavosti životnih uvida.

Čim se klasika i romantika ne suprotstavljaju više jedna drugoj drugačije nego kao zajednički načini posmatranja, pokazuje se, ako se, na primer, radi o oblasti umetnosti i poezije, da je romantičar u gubitku. Da bi se slikalo umetničko delo potrebno je prepoznavanje granica i formi, volje da se trenutno trajanje ovekoveči te odricanje od ove volje, poricanje granica i formi. Srni romantičara u osnovi potpuno nemogućim da bude umetnik-stvaralac. On može da sa gerujalnošću uživa u umetnosti, može umetnički da shvata život i svoj san da hrani umetnošću - ah, da na račun beskonačnog veruje u konačno, da pod pritiskom snova stvara delo, to protivureči njegovoj sopstvenoj ispovesti.

Nije slučajno što su mnoga dela naših romantičnih pesnika ostala nesavršena ili su, veličanstveno započeta, otekla u prazno. Romantično pesništvo ne može i ne želi da teži večnosti, neće da se ograniči i da u ograničenosti bude savršeno: ono želi suprotno: da bude samo put ka beskonačnom, samo igra i san a ne delo postupak. Time bi romantična umetnost od početka izricala za sebe zahtev za smrtnu presudu.

Sada je trenutak da se mi, čitaoci i ocenjivači romantičarskog dela, prisetimo onog istočnjačkog mudraca. Naravno da moramo odmah reći da su romantika i klasika suprotni polovi ali da mi u stvarnosti nikada ne dolazimo u dodir sa čistim otelotvorenjem jednog ili drugog principa već da se oba programa i shvatanja svetahiljadustruko prožimaju, presecaju i mešaju. Klasiku se događa da biva zaveden od romantičarske čežnje za beskrajem i time, istovremeno, neveran svom idealu savršenstva; ortodoksnom romantičaru se događa da stvara pesničko delo sa onom ljubavlju i voljom koju doista ne bi smeo da poseduje. Otuda nam i vodi poreklo romantična poezija sa visokim formalnim vrednostima. Ponekad se romantika i klasika ukrštaju u jednoj istoj pesničkoj ličnosti, najsnažnije u Helderlmu, a ponekad se i klasični pesnik, kao što je Gete, izražava na tipičan romantičarski način.

Nemci su, uopšte uzev, po svojoj prirodi romantično obdareni. To znači takođe da nemačka romantika čini povratak ka prirodi, ka zavičaju, ka vlastitom biću. Ali, naši klasici široko razmišljaju o negovanju umetničke kulture,

ponešto gube od prirode a dobijaju u formi i disciplini i žrtvom u krvi moraju da plaćaju gubitak prirodnosti te se, da bi se osnažili, moraju igrati Grka, što svakako nisu. U najuzvišenijoj i najradosnijoj nemačkoj klasici često se odjednom oseti ova totalna granica, ponekad samo kao tiha senka prinude i neprirodnosti, ponekad direktno komična i groteskna, kao što ni u zadirujućem Vajmaru presađeni deo Grčke ne deluje uvek zdravo i prirodno.

Romantičari su počeli odjednom da u Grcima gledaju ljude a ne bogove, počinjali su da posmatraju njihovu umetnost, religiju i mitologiju romantičnim očima i da kod njih otkrivaju stvari koje se tamo nikada ranije nisu videle. Međutim romantičari su, pre svega, otkrivali antipode Grka, Indijce. Nakostrešenost Getea, tog Sverazumevajućeg, protiv Indijaca veoma je značajna. Indijac i Grk ne mogu biti jednaki. Romantičari su instinktivno voleli Indijce te stvaranje određene indijske psihologije, nastalo gotovo preko noći kroz moć poimanja indijskog duha, pripada velikim delima romantičarskog duha. Fridrih Šlegel ih je sve općinio a i danas još sin jednog čuvenog romantičara, Vilhelma Vahernagelisa, pripada velikanima ove nauke.

Ali, romantičari nisu otkrili samo Indijce. Značajno je takođe da je Fridrih Šlegel, kao i Gete, preokret ka Indiji koristio za dublje razumevanje srednjeg veka i katolicizma. Do danas je istorijska nauka veoma malo zapažala činjenicu da se u nemačkoj romantici Nemačka još jednom obavezuje katolicizmu, da umire za Rim i da je Rim, sa svoje strane, zapravo ostao u pozadini u poređenju sa moćnim podstrekom i zahtevim romantičarskog katolicizma. Moglo bi se reći da među najveće grehe i slabosti Rima spada to što je u osnovi bio nesposoban da prihvati snažne duhovne talase nemačke romantike i usvoji ih. Izdanci romantike, pre svih Niče, ponovo su izgubili svaku vezu sa Rimom te hode protestantskim, tvrdoglavo usamljenim putevima.

Veliki romantičarski talas u Nemačkoj počinje kratko pre kraja osamnaestog veka i još ni danas nije potpuno iscrpljen. Nije Niče jedini izdanak romantike. Ali, romantičarska epoha je okončana krajem četrdesetih godina, kada je nemačka romantika, stojeći na strani reakcije, izgubila svaki kontakt sa vremenom. Međutim, dugo se nije rodila tako snažna struja kakva je sa romantičarskim pokretom prešla preko Nemačke; može se stoga reći da sa političkim i materijalnim procvetavanjem mladog nemačkog kraljevstva započinje duhovna propast, udaljavanje od duha predaka te da mi, ljudi od danas, imamo razloga da ponovo tražimo izgubljene niti koje tada behu pokidane. Jer, romantika za nas Nemce ne predstavlja samo prolazno vreme genija u našoj istoriji koja je vrvela značajnim pesnicima već je ona naš put ka vlastitoj prošlosti. Nemački duh se mogao učiti kod Grka i u vajmarskom obrazovanju, mogla se tamo izučiti i plemenita težnja ka savršenstvu, ali, pronalaženje samoga sebe moguće je sauno u vlastitom narodu i vlastitoj istoriji.

Osećaj za ovu važnu ulogu romantike nije izumro. Romantika koja je, zahvaljujući Hajneu, zbačena s prestola i ismejana a u narednim decenijama varvarski pogrešno shvaćena od strane zvaničnog duha tadašnje Nemačke,

narastala je, počev od kraja 19. veka, kao oblik i ponovni problem i od pre trideset godina igra u književnoj istoriji i celokupnom našem duhovnom životu sasvim drugačiju ulogu nego trideset godina ranije. Postoji osećaj da bi nemački put ka samonalaženju još jednom morao voditi preko čarobnog brega romantike.
(1926)

ROMANTIKA I NEOROMANTIKA

Nik ne zna šta doista znači reč »romantično«. Naš je govorni jezik upotrebljava za bezbroj stvari, za knjige, muziku, slike, odeću, predele, prijateljske i ljubavne veze, shvata je bezmalo osuđujuće, gotovo priznavajuće, ironično. Romantični predeo - to je predeo sa klisurama, urvinama i ruševinama, predeo čiji izgled izaziva dopadanje i čežnju. Romantična muzika - to je delo u kojem ima više raspoloženja nego jasnoće, više mekoće nego čvrste tektonike; delo sa nečim uzdržavajućim, sa razdvojenim disonancama i divljim, razvejanim taktovima koji sviraju rubato. Najzad, čovek pomišlja na nešto slično kada govori o romantičnoj ljubavi i romantičnom životnom putu - pritom se podrazumeva nešto nerazumno i obmanjujuće, nešto bizarno avanturistički, sa tendencijom ispraznosti, nešto što oduševljava šipairice a pametne ljude primorava da se hvataju za glavu; ali, u svakom slučaju, to je nešto naročito i interesantno. Romantičnim se u životu naziva sve što se javlja bez forme i zakona, što ne počiva ni na jednom prepoznatljivom temelju i ima prolazne konture, kao oblak.

Reč je počela tek odnedavno da nas zanima jer je predstavljala naziv one nemačke pesničke škole čije brzo cvetanje i lagano uvenuće ispunjava više od jedne trećine devetnaestog veka i čija se istorija značajno ponavljala u svim evropskim književnostima. Pošto ovu školu nisu krstili ni savremenici ni književni istoričari, već je ona na svojoj zastavi sama ponosno ispisala svoje ime, korisno je upitati se: šta predstavlja izraz »romantično« za same prve romantičare?

Odgovor glasi: jedno za Avgusta Vilhelma, drugo za Fridriha Šlegela, jedno za Novalisa a nešto sasvim drugačije za Tika. I dok je Siler označavanjem svoje *Devete Orleanske* kao »romantične tragedije« želeo da uračuna samo mistične elemente koji se u njoj sadrže, ova reč u naslovima knjiga Šlegela i Tika predstavlja tačno ono što za današnje delo predstavlja pridev »moderno«.

Novalis je retko kad namerno koristio ovu reč a nikada kao čistu formulu; njome je, kao magičnim plastom, obavijao najdublje lične misli. Tik, veselo dete, rado se njome igra i dopušta da se primeti kako mu ova tamna, zvučna reč pričinjava zadovoljstvo. Počev od dana kada je »Ateneum« zasnovao romantičarsku doktrinu, gotovo svi njegovi noviteti behu oblepljeni novom etiketom. Braća Šlegel su bili svesniji i saglasniji u shvatanju ove reci. Doduše,

stariji je više naglašavao formalnu a Fridrih filozofsku vrednost. Pritom je njima, kao i Novalisu, pred očima lebdeo uglavnom pojam romana, sa dalekim sećanjem na »romantično«.

Ali, »roman« je bio Geteov »Vilhelm Majster« čiji se prvi i najvažniji deo upravo bio pojavio. Bio je to prvi nemački roman u modernom smislu, veliki događaj toga doba. Nijedna nemačka knjiga nije toliko uticala na savremenu literaturu kao »Vilhelm Majster« s kojim se pojavljuje roman kao izraz za čitav niz ranije neiskazivih stvari. Ono što je kod njega bilo novo i čudesno, duboko i odvažno, to je za Šlegela, Fridriha, u osnovi bilo »romantično«. On i Tik su sada upravljali ovu reč na svoje sopstvene knjige, kao oznaku naslova. Umesto »romantično« oni su mogli reći i »vilhelmmajstarovski«, pošto su doista sve važnije proze toga doba, »Titan«, kao i »Sternbild« i »Lusinda«, neposredna i svesna podražavanja velikih olbrazaca.

Time se ne podrazumeva da je »romantično« već tada imalo nekласično odnosno antiklaslično značenje, pošto Gete tada još nij bio okružen hladnom svetlošću posvećenosti klasika. Ono što je u istoriji slikarstva predstavljalo usmeravanje na jedini interes, interes za svetlost i vazduh, to je u istoriji poezije bilo svesno usmeravanje od stilizovanog ka religioznom, od stiha ka ritmičkoj prozi, od zaokruženih celina ka »fragmentima«. Nisu se više tražile forma i konture, već miris i raspoloženje, nije se stremilo od opšteg ka umetnički pojedinačnom već se, obrnuto, navaljivalo natrag, ka izvoru, ka prajedinstvu stvari i umetnosti. Preživeli su oni koji su pri posmatranju univerzuma navlačili koprenu.

Posmatrajmo umesto reči samu stvar. Odmah pada u oči da postoje dve vrste romantike - dublja i površna, istinska i maskirana. Svojevremeno je u ukusu publike pobedila druga, lažna. Novalis je naglo zaboravljen dok je škrao bezbroj romana, Fuke, postizao uspeh za uspehom. U početku su se pisci laćali prve romantike, prave, ona koja je vidno propadala napokon nestala u negodovanju i zvižducima publike iz gledališta. Kada je Fuke napisao svoju prvu stvar, ta je romantika već bila mrtva. Procvetala je sa Novalisom i sa njim i umrla. Mada je kasna romantika još kod Ajhendorfa pokazala ljupki lirski a kod Hofmana dubok demonski talenat, ipak su to izdanci koji se labavo drže za stare romantičarske principe. Pravu romantiku smemo da tražimo samo kod Novalisa pošto su oba Šlegela, uprkos dubokim uvodima i sublimiranom razumevanju, bila pesnički impotentna. Novalis je umro kao dvadeset-osmogodanjak. U uspomenu njegovih prijatelja on živi i dalje poštovan u neodoljivoj lepoti mladosti, mnogo hvaljen, nenadoknadiv, sa jedinstvenim mirisom tajne ljupkosti koja prebiva u njegovom nedovršenom pesništvu. Od sveg spoljašnjeg sjaja i kostim koji behu potrebni njegovim sledbenicima, kod Novalisa ne nalazimo ništa. U jednom čudnovatom eseju nalazimo mladićsku apologiju katolicizma koja u ustima potpuno zatucanih protestantskih mislilaca zvuči kao nesrećni paradoks. Prigovara mu se da se njegovo delo ipak odigrava u srednjem veku, u onom ozloglašanom srednjem veku romantike! Ovome

nemam šta da dodam. »Ofterdingen« je bezvremen, odigrava se danas, nikad i uvek, on je istorija ne jedne duše već duša uopšte. Kao pesničko delo, on je višestruko sporan; sa izuzetkom čudesnog prvog dela nedovršen je a skici-rani nastavak se odvija u nemogućim perspektivama. Ali, kao ideja, kao plan i stvaralački hitac, »Ofterdingen« je neprooenjiv - on nije delo jednog mladića već jedn sanjalačko samopromišljanje ljudske duše, jedan lapet krilom iz nesreće i tmine ka uzvišenosti ideje, večnosti, izbavljenja.

Opipljivije od ideja dubokog pesničkog ega nastupile su osnovne romantične ideje iz Novalisovih tekstova i aforizama; one predstavljaju više nego što to čine parafraze Fihteove filozofije, s obzirom da su njihova znakovnost i rezultati produbljena putem pounutarnjenja. To da za krug prokletstva vremena i prostora važe večni zakoni, da duh svih večnih zakona prebiva uspavan u svakoj duši, kao i da celokupno izgrađivanje i produbljivanje čoveka počiva na tome da se taj duh spozna u vlastitom mikrokosmosu, da postane svestan sebe i od njega sačini merilo za svaku novu spoznaju, to je, ukratko, Novalisovo učenje. Nije stoga nikakvo čudo što je ova temeljna ideja sve više iščezavala i iscrpljivala se u kasnijoj romantici. Nije odgovarala ni pomodnim piscima ni likovnim umetnicima već je, pre svega, bila jedno uopšteno učenje bez literarnih ideja. Nije romantika kriva što je pesništvo te decenije sadržavalo jednu otuđujuću, jednu izuzetno nesrećnu egzistencijalnost. Kad se pojavilo stvaralaštvo velikog Vajmarca (Getea, prim. Prev), to je već bilo sadržano u biti vremena. Razumljivo je što je Novalis ostao izuzetna pojava, no, međutim, postavilo se pitanje: kako će se literatura druge, nove epohe odnositi prema svojoj nauci?

Time počinje istorija »neoromantike«. Ta druga, nova epoha je stigla: literatura je zbačena sa trona kojega nikada nije ni bila dostojna - istovremeno sa filozofijom čiju je sudbinu verno delila čitavih pola veka. Obe su bile podjednako revolucionarne, demokratske i ljutite. »Mlada Nemačka«, čiji je jedini veliki talenat bio Hajne, sahranjivala je staru generaciju i njenu poeziju uz bučnu pogrebnu muziku. Sa izuzetkom nekoliko lepih stihova i dobrih viceva, Hajneovih, ta »mlada Nemačka« nas je malo obradovala. Stoga i nije bilo čudo što se romantika tek proglašena za mrtvu, ponovo uzdigla - ali, ne prava romantika, već ona nesrećna maska ala Fuke! U vreme kad je u Nemačkoj sve romantično bilo zabranjeno, neprestano se proizvodila, pod raznim etiketama, najjeftinija romantika. Starom kaputu koji nije skidao sa sebe, Hajne ima da zahvali za mnoštvo obožavalaca. Ali, to nije uvek bio samo kaput. Upravo je on, oskrnavitelj hrama, genijalni ironičar, potajno žudio za plavim cvetom a najbolje što je stvorio beše odjek tonova Ofterdingena.

No, naposljetku je morala da propadne i Hajneova romantika. Nije našao ni jednog vrednog naslednika. Sledeći veliki literarni pokret izbrisao je sve tragove prošlosti. Naturalizam je vežbao silovitu regimentu i u istrošenu literaturu iznenada uneo školu i disciplinu. Kod njega nije bilo sumnje - svi znaju kako je sveobuhvatno i vaspitno delovao na jezik i poetiku. Sada, kada je obavio posao,

ne treba ni ubijati ni ometati mlade. Kao ostarelog, strogog učitelja vidimo ga na samom kraju, doduše bez suza, ali ipak punog zahvalnosti i spremnog da primi zahvalnost. On nam kao nasleđe zaveštava jedan profinjen, dobro izgrađen način posmatranja, psihologiju i jezik. Zaveštava nam pomalo prevaziđenu ali vrednu masu studija, istraživanja i priprema. Kako se prema njemu odnosio romantični elemenat mlade generacije, stasale u njegovoj školi?

Ne da mi se da danas izabiram primere iz nemačke poezije. To i nije neophodno jer kao tipične primere za stupnjeve razvoja neoromantične poezije imamo dva velika inostrana pesnika, pesnika o kojima se doista da govoriti kao o istomišljenicima. Jedan je mrtav - umro je pre izvesnog vremena a izaziva nam saučešće već kroz samu tragiku svoje sudbine. To je Dene Jakobsen. U njemu vidimo najraniji i najplemenitiji primer pesnika koji je sa snažnom fantazijom i sanjalačkom ćudi iskazao svu rafiniranost najrazvijenijeg realističara. On izražava izuzetnu plastičnost za svaku prirodnu pojavu, za svaku slamku na putu, za svaku vidljivu lepotu, pokušavajući da svoj siloviti dar predstavljanja i prefinjenu tehniku izražavanja prenese na duševni život, ne kao psiholog-realisita već kao sanjar i otkrivalac u besputnom moru nesvesnog. Tako, na primer, uranja u najdublje pore jedne ženske duše (Marije Grube), dok u Nils Linu preduzima osećajno razotkrivanje detinje duše. Ovo je upravo činio i Keler, u svom besmrtnom »Zelenom Hajnrihu«. Ali, Jakobsen ima jednu novu tehniku: svesno ili nesvesno odriče se svih sažimanja i stilizovanja, gradeći predstavu na sitnim pojedinostima, lagano i marljivo. Pritom mu, što je primarno, uspeva da ostane pesnik, čak i u prividnim detaljima, da bira značajno i pruža celokupnu energiju svog filigranskog rada te stil jednog jedinstveno zasnovanog dela. Oba njegova velika dela predstavljaju istinsko romantično pesništvo. I u jednom i u drugom je pojedinačna, meka duša središte sveg događanja i nosilac svih rešenja. Individualni život nije ni u jednom ni u drugom slučaju odslikan sa strogom analizom niti je osvojeno neistraženo tle na kojem sve što je ljudsko odzvanja snažnom, dubokom rezonacijom. Ubrzo se primećuje da to više nisu studije jednog istraživača: tajanstveni veo istinske poezije pokriva ih kao moćni ali neshvatljivi duh. U Jakobsenu živi realist koji ne odriče nasleđe svoje škole i koji je postao pesnik. Ne može se reći u kolikoj je meri njegov primer uticao na nastanak nemačke neoromantike.

Posmatrajmo naposletku još jednog današnjeg romantičara, živog, još uvek mladog, romantičara koji je rastao nezavisno od naturalističkog ispovedanja i trenutno važi kao tip neoromantičara. Govorim o M. Meterlinku. Kod njega prividno ne nalazimo tragove naituralizma: on stilizuje, komponuje, svoju poeziju samo naizgled ukrašava slobodnom voljom jednog Brentana ili Hofmana. Pa ipak, to je prividno. I on je naučio da posmatra i predstavlja svet romantično, mada se to ne primećuje odmah pošto govori samo o nevidljivim stvarima. U žaru jednog radoznalca, započeo je put kao sanjar i usamljenik, odbačen od sveta. Vešto se držeći učenja Novalisa, njemu se odigravaju svi važni događaji u samoj srži, on otkriva »tragiku svakodnevnice«. U svakom

čovjeku vidi skrivenu i preplašenu dušu, izmamљуje je nežnim, ulepšanim rečima, podstiče joj hrabrost i pokušava da joj povрати izgubljenu vlast. Suviše je upuštati se na ovom mestu u detalje njegovog dela. Od pre nekoliko godina Nemačka ga poznaje jednako dobro kao i njegova domovina. Ovde pominjem samo jednu od njegovih knjiga, najznačajnijih. Ona pokazuje da je Meterlink, kao i Jakobsen, odan kultu proste prirode i stvarnosti. To je »Život pčela«. Kakvo je to brižljivo, s naučne strane besprigovorno predstavljanje života pčela, doista jednostavno i pouzdano, kao udžbenik a ipak u svakoj rečenici delo pesnika! Eto, istinska neoromantika se ne traži u kostimiranosti bajke. Ne znam da li bi Novalis istrpeo »princezu Malen« ali sam siguran da bi se radovao »Životu pčela«. Obraditi ograničeni deli prirode sa istraživačkom zaljubljenošću i u svom krugu ponovo pronaći univerzum sa radosnom začuđenošću, to je romantična pobožnost. Prepoznati u jednom pčelinjem društvu duboke zakone celokupnog života i ogledala večnog, to je novalisovski duh.

U ovome počivaju tajna i dublji zadatak novog romantičnog duha. Ne radi se o stvaranju nekoliko zgodnih, novih pesama, već o produbljenju života i spoznaji delovanja na svim područjima. To što je jedna knjiga, kakva je »Život pčela«, bila uopšte moguća, predstavlja napredak, ne samo u Meterlinkovom stvaralaštvu. Postepeno je bilo omogućeno i većoj grupi čitalaca da uvidi da jedna knjiga nikada ne može biti »romantična« kroz materijal i jezik već kroz slobodni duh.

Pisci romana iz srednjeg veka, od bajki-drama i prazne lirike, nisu se, od vremena Zole i Dostojevskog, ni za korak približili duhu romantike. Ali svaki pesnik koji u sebi nosi nešto od duha Ofterdingena srdačno nam je dobrodošao.

(1900)

PSIHOLOGIJA POLUOBRAZOV

Kao što je poznato, mnogi atavizmi imaju snažnu potrebu da se preruše u moderno ili napredno. Tako se u literarnoj kritici s vremena na vreme neprijateljski duh i varvarstvo prerušavaju u elemente psihoanalize.

Da li je neophodno da se klanjam Frojdu i njegovim rezultatima? Da li je neophodno da ja uskraćujem pravo geniju Frojdu da uz pomoć sredstava svoje metode posmatra svakog drugog genija sveta? Treba li da podsetim da sam pomagao odbrani Frojdovog učenja u vreme dok je još bilo osporavano? Moram li ja lično moliti čitaoca da u zloupotrebi osnovnih Frojdovih pojmova od strane bezdušnih kritičara i dezerterskih filologa, meni smešnih, ne vide napad na genijalnog Frojda i njegove psihološke i psiho terapeutske rezultate?

Sa propagandom i izgradnjom frojdovske škole koja se bavi istraživanjem i lečenjem neuroza znamenitih ljudi i koja je odavno dobila zaslužen priznanje -

sa propagiranjem ovog učenja u masama i naprednim prodiranjem njihove metode i terminologije u duhovnu oblast, nastao je jedan užasni sporedni proizvod: pseudofrojdovska psihologija poluobrazovanih i diletantska književna kritika koja književna dela istražuje metodama koje Frojd koristi za istraživanje snova i drugih nesvesnih duševnih sadržaja.

Rezultati ovakvih »istraživanja«, koja ne zahtevaju ni medicinski ni naučno školovane literate, nikad nisu predstavljali neko otkriće, na primer otkriće duševne bolesti pesnika Lenaua, već samo elemente sa zajedničkim imeniteljem, Lenaua i drugih pesnika, iskazane kroz snove i fantazije omiljenih duševnih bolesnika. Pomoću pesništva se istražuju kompleksi i omiljene predstave jednog pesnika te se utvrđuje da on pripada ovoj ili onoj klasi nieurotičara, ispostavlja se jedno majstorsko delo u kojem se neuroza iz istih uzroka izvodi kao prostorni strah gospodina Milera i nervoza želuca gospođe Majer. Sistematski se otklanja, sa određeno požudom (požuda je protivna duhu), pažnja od pesničkog dela, nono se degradira u simptome duševnih stanja; kod tumačenja dela čini se najgrublja greška racionalizovanja i moralisanja biografije te se ostavlja gomila ruševina na kojoj razbacani leže rastrgani sadržaji velikog pesničkog dela, krvavi i prljavi - tada se čini da celina nije bila smišljena ni iz jedne druge namere do iz obične težnje da se pokaže kako su i Faust i Hajnrih od Ofterdirigena ogoljene, ljupko stilizovane maske sasvim običnih duša i njihovih sasvim običnih nagona.

Prećutaće se sve što je kod ovih dela rezultat, učinak, te će se tako, sve ono što su ljudi učinili, povratno preobraziti u neoblikovanu materiju. Prećutaće se i čudnovati fenomen da isti sadržaj, koji dovodi do stomaćnih bolova neurotičara Majera, kod drugih ljudi oblikuje visoko umetničko delo. Nigde se neće videti fenomen, uobličeno, vredno i nepovratno, već uvek i svuda samo bezoblično, pramaterijsko. Ali, nama nisu potrebna tako brojna marljiva istraživanja da bismo saznali da su materijalni doživljaji pesnika otprilike isto što i doživljaji svih drugih ljudi. Ali, o onome što bismo rado želeli da saznamo, o fascinantnom čudu da se kod nekih stvaralaca obični doživljaji preobražavaju u svetsku dramu - o tome se ne govori ništa. Ovo je, između ostalog, i ogrešćenje o Frojda čiji je genije trn u oku mnogim njegovim današnjim učenicima. Pojam sublimiranja, koji je ustanovio sam Frojd, ovi su literarno odbegli poludaci odavno zaboravili.

Ono što poseduje eventualnu vrednost kod tih analiza poezije za biografiju i psihologiju, krajnje je malo i podozrivo. Ko je u svom životu doživeo psihoanalizu na sebi, primenio je na drugome ili u takvom postupku bio saučesnik, mora znati koliko vremena, strpljenja i truda ona zahteva i kako podmuklo i tvrdoglavo uzroci i poreklo neuroza žele da se sakriju pred analitičarem. On mora znati da je za prodor u uzroke potrebno strpljivo osluškivanje različitih duševnih manifestacija, snova, pogrešnih radnji itd. Ako bi pacijent rekao svom analitičaru: »Dragi gospodine, niti imam vremena niti sam raspoložen za seanse, ali vam predajem paket sa mojim snovima, željama i fantazijama! Napisao sam ga, delimično i u stihu, te ga uzmite i protumačite u

njemu sve ono što morate da znate!«, lekar bi nesumnjivo ismejao pacijenta. Neurotičar može da slika i piše pesme - njih će analitičar takođe posmatrati i čitati ali, da samo iz takvih dokumenata spoznaje nesvesni duševni život i raniju duševnu istoriju jednog čoveka, to bi za svakog analitičara predstavljao krajnje naivan i diletantni postupak.

Poluobrazovani tumači poezije ne čine ništa drugo već obmanjuju još neobrazovanije čitaoce da se iz takvih dokumenata može izvršiti pomenuta analiza. Pacijent je mrtav i ne treba se bojati kontrole. Došlo bi se do sjajnih rezultata ako bi neki vest literata sam ponovo podvrgao ova analitička tumačenja poezije jednoj analizi i pokazao jednostavnost nagona kojima ova psihologija ponašanja hrani svoju surevnjivost.

Ne verujem da je Frojd ikada ozbiljno uzimao ovu literaturu svojih lažnih učenika. Ne verujem takođe da bilo koji ozbiljni lekar ili istraživač psihoanalitičke škole čita ove članke i brošure. Umesno je reći jedino da se radi o vidljivoj odvojenosti vođe od ovih diletantskih snaga. Nije rđavo to što se pojavljuju ova prividna dubokorazložna otkrivanja genija prošlosti, ova prividna, kao nož oštra, razjašnjenja umetničkih dela u brošurama i knjigama i što to sad predstavlja jednu novu literarnu vrstu koja je, doduše, malo čitana ali u kojoj častoljubivi autori mogu uzbrsti poneku lovoriku.

Neprijatno je što je iz ove diletantske analize dnevna kritika naučila da pojednostavljuje svoje zadatke i da se zavarava lakoćom određenog naučnog postupka. Čim otkrijem u pesništvu jednog meni nesimpatičnog autora tragove kompleksa i neurotičnog razvoja, namah ga denunciram pred svetom kao psihopatu. Prirodno je da će i to jednom prestati, da će reč »patološki« izgubiti svoje sadašnje značenje. Doći će do otkrivanja relativnosti na području bolesti i zdravlja i do opažanja da bolesti od danas već sutra mogu biti simptomi zdravlja te da samo zdravlje nije uvek najpouzdaniji simptom samog zdravlja. Otkriće se takođe da za čoveka sa uzvišenim duhom i delikatnim osećanjima može biti užasan pritisak i takav život usred današnjih konvencija o dobru i zlu, o lepom i ružnom. Tada će se Niče i Helderlin iz psihopata ponovo preobraziti u genije; doći će do otkrovenja da se danas stoji na mestu gde se stajalo i pre dolaska psihoanalize i da se mora doneti odluka da se duhovna nauka upražnjava vlastitim sredstvima i sistemima, ukoliko takav zahtev postoji.

(1930)

UMETNIK I PSIHOANALIZA

Od Frojdove »Psihoanalize«, preko najužeg kruga lekara-neurologa, od strane Frojdovog učenika Junga i njegove psihologije nesvesnog, od izgradnje i delimičnog objavljivanja učenja o tipovima, dakle od potpunog okretanja analitičke psihologije narodnim mitovima, legendama i pesništvu, formiran je

stav da između umetnosti i psihoanalize postoji blisko i plodno prožimanje. Bilo saglasno sa Frojdovim učenjem ili ne, njeni neposredni temelji su tu i deluju.

Moglo se očekivati da bi se umetnici posebno obradovali ovom novom, višestruko plodonosnom načinu posmatranja. Kao neurotičani, mnogi bi želeli da se zainteresuju za psihoanalizu. Ali, kod umetnika je sklonost da se upuste u jednu novozasnovanu psihologiju prisutnija nego kod oficijalne nauke. Umetnika je lakše pridobiti genijalnom radikalnošću nego profesore. Više se danas diskutuje i šire prihvata frojdovski svet ideja među mladim umetnicima nego među medicinarima i psiholozima od struke.

Za pojedine umetnike koji se nisu zadovoljili time da prihvate stvar samo kao novu temu za rasprave u kafeu, rodilo se novo nastojanje - da uče iz nove psihologije - nastalo je, štaviše, i pitanje: da li i koliko novi psihološki uvidi mogu samom stvaralaštvu doneti dobro.

Sećam se da mi je otprilike pre dve godine jedan moj poznanik poslao Oba romana Leonarda Franka u kojima nisam našao samo vredno poetsko delo već istovremeno i »način uvođenja u psihoanalizu«. Od tada sam počeo da čitam poezije u kojima su bili jasno vidljivi tragovi bavljenja Frojdovim učenjem. Meni samom, koji nisam imao ni najmanjeg interesa za noviju naučnu psihologiju, učinilo se da je u nekoliko tekstova Frojda, Junga, Štekela i drugih rečeno nešto novo i važno, te sam ih sa zanimanjem čitao; ustanovio sam da sam u njihovom shvatanju duševnih zbivanja samo potvrdio gotovo sve pojmove koje sam stekao od pesnika ali i vlastitim posmatranjem. Video sam iskazano i formulisano ono što mi je kao pojam i površna dosetka, kao nesvesno znanje, delimično već pripadalo.

Pojavio se jedan ključ više - ne apsolutni čarobni ključ ali ipak jedno novo i vredno nastojanje, nova, odlična alatka čija se upotrebljivost i pouzdanost naglo obistinila. Pritom ne mislim na pojedinačna literarno-istorijska nastojanja koja su od pesnikovog života činila detaljnu istoriju bolesti. Već i sama potvrđivanja Ničeovih psiholoških saznanja i prefinjenih pojmova bila su nam dovoljno vredna. Novo posmatranje i poznavanje nesvesnog, predstavljanje psihičkih mehanizama kao procesa istiskivanja, sublimiranja, regresije i tako dalje, pokazuju čistotu šeme, očividnu i neopozivu.

Iako se većini čini da mogu lako upražnjavati psihologiju, njena je primenljivost ostala sumnjiva za umetnike. I kao što je malo istorijskog znanja potrebno za istorijsku poeziju, ili botanike i geologije za poljoprivredu, tako je malo naučne psihologije potrebno za predstavljanje čoveka. Videlo se kako su sami psihoanalitičari posvuda koristili poeziju ranijeg, preanalitičkog perioda kao potvrdu, izvor i dokaz. Ono što je analiza saznala i naučno formulisala, postojalo je kod pesnika u svesti; pesnik se dokazao kao predstavnik jednog naročitog načina razmišljanja koje je u analitičko-psihološkom pogledu bilo potpuno protivrečno. On je bio sanjar a analitičar tumač njegovih snova.

Da li pesniku, prilikom njegovog punog učešća u novoj nauci o duši, može preostati i nešto drugo, kao što je, na primer, nastavak sanjanja i sleđenje zova

svog nesvesnog?

Ne, ne može mu ništa preostati. Ko ranije nije bio pesnik, ko prethodno nije osetio unutraš oве analize nisu učinile tumačem duše. On je mogao da koristi samo jednu novu šemu koja bi ga za trenutak zapanjila ali njegove suštinske moći nisu narastale. Pesničko shvatanje duševnih zbivanja zaostajalo je pred stvarima intuitivnog, ne analitičkog talenta. Međutim, time pitanje nije rešeno. Zaista. Koliko god on pogrešno postupao da bi preneo tehniku u umetničko delo, toliko je i ispravno kad psihoanalizu ozbiljno shvata i sledi je. U stanju sam da sagledam tri potvrde. Najpre duboka potvrda o vrednosti fantazije, fikcije. Posmaltira li samog sebe analitički, umetniku ne ostaje skriveno da slabostima, na koje se on žali, pripada i nepoverenje prema sopstvenom poslu, sumnja u fantaziju, u jedan tuđi glas u njemu, nepoverenje, dakle, koje građanskom shvatanju i vaspitanju daje za pravo datog umetnika da ono što on želi da vrednuje samo kao fikciju, predstavlja visoko vredno delo i podseća ga na suštinu osnovnih duševnih zahteva, kao i na relativnost svih autoritativnih merila i vrednovanja. Analiza potvrđuje umetnika pred samim sobom. Pritom mu pruža slobodu u oblasti čistog intelektualnog delanja u analitičkoj psihologiji.

Korišćenje ove metode mogao bi da iskusi i onaj koji je upoznaje od spolja. Ali, ove druge vrednosti omogućuju se samo onome koji je duševnu analizu iskusio temeljno i na svojoj koži, kome analiza neće predstavljati jednu intelektualnu stvar već doživljaj. Ko se zadovoljava time da dobije izvesna razjašnjenja o svom kompleksnijem životu, izgubiće najbitnije vrednosti.

Ko je putem analize, traganja za duševnim prauzrocima u sećanju, snovima i asocijacijama ozbiljno odmakao, postade dobitnik onoga što se otprilike može nazvati »unutrašnjim odnosom prema vlastitom nesvesnom.« On će prisnije, plodnije i strasnije doživeti Ono između svesnog i nesvesnog; počće da osvetljava ono što inače ostaje »pod pragom« i što se odigrava u neposmatranim snovima.

A to je opet kroz rezultate psihoanalize u tesnoj vezi sa etičkim, sa ličnom savešću. Analiza, pre svega drugima, postavlja jedan veliki osnovni zahtev čije se zanemarivanje i izbegavanje odmah sveti, čija žaoka prodire duboko i ostavlja trajne tragove. Ona zahteva istinoljubivost prema samom sebi, istinoljubivost na koju nismo navikli - uči nas da sagledavamo, istražujemo, prepoznamo i ozbiljno prihvatamo ono što smo u nama smatrali najuspešnijim. Već kod prvih koraka koji se čine u analizi, ovo je jedan snažni, užasni doživljaj, jedno potresanje u korenu. Ko odoli i nastavi dalje, uvideće da je sve usamljeniji, odvojeniji od konvencija i naviknutih shvatanja, obasut različitim pitanjima i sumnjama koje ne može ništa zaustaviti. Stoga on, iza stručnih kulisa, uviđa neumoljive slike stvarnosti i prirode. Jer, samo će se u intenzivnom samoispitivanju delić istorije razvija doista preživeti i biti prožet strahotmm osećajima.

Otac, majka, seljak, nomad, majmun i riba nikada se ne mogu tako ozbiljno i potresno pojmiti kao u psihoanalizi. Sa rasvetljavanjem strahova, zabuna i istiskivanja narastaće i smisao života i ličnosti, čistije i izazovni je.

Ovu vaspitnu i podsticajnu snagu analize niko ne može izazovnije da oseća od umetnika. Njegov zadatak, naime, nije da se pogodno prilagođava svetu i njegovim običajima već da sačinjava ono Jedinstveno, ono što predstavlja on sam.

Među pesnicima iz prošlosti, neki su se nalazili veoma blizu znanju naučnih postavki analize kao duševne nauke, pre svih Dostojevski koji nije samo išao ovim putem, instinktivno, pre Frojda i njegovih učenika, već koji je posedovao i jednu određenu praksu i tehniku ove vrste psihologije. Što se tiče nemačkih pesnika, shvatanje duševnih procesa Zana Pola najbliže je današnjem. Zan Pol je najblistaviji primer umetnika kome je duboko životno shvatanje predstavljalo neprestano uspostavljanje prisnog kootakta sa vlastitim nesvesnim.

Naposletku, citiram jednog pesnika koga smo, doduše, navikli da računamo u čiste ideliste, ali ne u sanjare, zaronjene u sopstvenu prirodu, već u čiste intelektualističke umetnike. Oto Rank je iznašao jednu začuđujuću, modernu potvrdu za psihologiju nesvesnog: Šiler piše Kerneru koji se žali na teškoće u književnoj produktivnosti: »Razlog tvojih žalbi leži, kako mi se čini, u prinudi koju tvoj razum nameće tvojoj imaginaciji. Može da šteti stvaralačkoj aktivnosti duše kad razum, već na samoj kapiji, kontroliše ideje koje pritiču. Izolovano posmatrana, jedna ideja može biti ništavna i veoma oportunistička, ali, možda će ona postati važna tek zahvaljujući sledećoj ideji, možda će moći da u određenoj vezi sa drugom, koja takođe izgleda naivna, pruži veoma stvršishodnu vezu: sve to ne sme da ocenjuje razum, da je zadržava toliko dugo dok se ne pokaže u vezi sa drugim idejama. Kod stvaralačke glave, čini mi se, razum je povukao stražu sa kapije - ideje samo jurišu da bi ih razum tek kasnije pregledao i u većoj količini odabirao.«

Ovde je klasično izražen idealni odnos intelektualne kritike nesvesnog. Ne istiskivanje iz nesvesnog, nekontrolisanog domišljanja, sna, ne trajno napuštanje neoblikovanog beskraja nesvesnog, već puno ljubavi, osluškivanja skrivenih izvora i, nakon toga, kritičnost i izbor iz haosa - tako su radili svi veliki umetnici. Ako neka tehnika i može da pomogne u ispunjenju ovog zahteva, onda je to psihoanalistička.

(1918)

ČITANJE I POSEDOVANJE KNJIGA

Shvatanje da svako parče štampane hartije ima vrednost i da sav štampani duhovni rad zasluguje poštovanje, kod nas je danas zastarelo. Ima retkih pojedinaca, na moru ili visoko u planinama, čiji životi još uvek nisu zahvaćeni poplavom hartije i kojima su običan kalendar ili novine vredne i dostojne posedovanja i čuvanja. Mi smo navikli da na kućnu adresu besplatno primamo gomile štampanih stvari i smejemo se Kinezima kojima je svaki ispisan ili

odštampan list hartije svet.

Međutim, uprkos tome, zadržalo se naročito poštovanje prema knjizi. Tek odnedavno se knjige dele besplatno, postavši na taj način roba koja se može dobiti budzašto. Uostalom, izgleda da se upravo u Nemačkoj ljudi sve više raduju posedovanju knjiga.

Nedostaje još mnogo razumevanja za posedovanje knjiga u pravom smislu. Bezbroy ljudi zazire od knjige mada je novac koji za njih preostaje tek deseti deo onoga što daju za pivo i tingl-tangl; za druge, one staromodne, knjiga je svetinja, izložena prašini na plišanom pokrivaču u boljoj sobi.

Svaki pravi čitalac u osnovi je i prijatelj knjige. Jer, ko sa srcem prima jednu knjigu i ume da je voli, on će možda hteti da je ima u vlasništvu, da je poseduje, iznova čita, znajući rimu je dostupna, uvek u blizini. Prosta je stvar pozajmiti, pročitati i vratiti knjigu a pročitano ne može tek tako da se izgubi kad knjiga izađe iz kuće. Ima čitalaca, pogotovo među nezaposlenim ženama, koji su u stanju da dnevno gutaju po jedan tom; njima je pozajmna biblioteka glavni izvor - oni ne žele da skupljaju dragocenosti, da stiču prijatelje i čine svoj život bogatijim već samo da udovolje jednom prohtevu. Ova vrsta čitalaca koje je Gotfrid Keler dobro odslikao, robuje svojim porocima.

Čitanje knjige predstavlja za dobrog čitaoca upoznavanje bića i načina mišljenja jednog neznanca, autora, težnju za razumevanjem istog, kao i mogućnost sticanja novog prijateljstva. Naročito prilikom čitanja poezije: ne upoznajemo samo uski krug lica i zbivanja već, pre svega, pesnika, njegov način života i posmatranja, temperament, unutrašnji izgled, te napokon i njegov rukopis, njegovo umetničko sredstvo, ritam njegovih misli i jezik. Za onoga koga je jedna knjiga na bilo koji način opsenila, ko počinje da upoznaje i shvata autora i prema njemu formira izvestan odnos, za njega tek tada počinje pravo dejstvo knjige. On je stoga neće vratiti i zaboraviti već zadržati, što znači da će kupiti i, po potrebi, ponovo čitati. Ko tako postupa sa knjigama čiji su ga ton i duša u jednom trenutku uzbudili, ubrzo neće onako neodlučno i besciljno gutati lektiru nego će vremenom okupiti oko sebe krug njemu vrednih dela koja će mu pružati zadovoljstvo i saznanje i u svakom slučaju biti vrednija od svega onoga što mu, bez ičijeg saveta, radi slučajnog čitanja, dođe u šake.

Nema hiljadu »najboljih knjiga«; za svakog pojedinca postoji posebni izbor onoga što mu je srodno i razumljivo, drago i vredno. Stoga se dobra biblioteka ne može sačiniti porudžbinama; svako mora da sledi vlastitu potrebu i ljubav te da postepeno stiče zbirku knjiga, tačno onako kako se stiču prijatelji. Jedna nevelika zbirka može predstavljati čitav svet. Čitaoci čija se potreba ograničava na mali broj knjiga, oduvek behu dobri čitaoci; seljanka koja poseduje i poznaje samo bibliju, išćitala je iz nje više znanja, utehe i radosti nego što bilo koji razmaženi bogataš može dobiti iz svoje skupocene biblioteke.

Tajanstvena je stvar delovanje knjige. Svaki otac ili vaspitač iskušava sledeću stvar: dajući dečaku idi mladiću, u pravo vreme, pravu, dobru i vrednu knjigu, uviđa da ona ipak promašuje. Svako mora da pronađe sopstveni put u

svet knjige, bez obzira na starost, makar i mario za savete i prijateljsko skretanje pažnje. Neko se pri čitanju poezije odmah oseti radosnim dok su nekima potrebne godine i godine da bi iskusili slast i čudesnost takvog čitanja. Sa Homerom se može početi a sa Dostojevskim prestati, ili obrnuto; uz pesnike se može rasti a potom preći k filozofima, ili obrnuto - ima stotinu puteva. Međutim, samo je jedan zakon - graditi sebe i kroz knjige duhovno narastati, s pažnjom za ono što se čita, sa strpljivošću želje sa razumevanjem i uzdržljivošću za vrednovanjem i mišljenjem. Ko čita samo da bi mu prošlo vreme, a takvih je mnogo, zaboraviće pročitano i ostati siromašan kao i ranije. Ali, ko čita knjige onako kako se sluša prijatelj, njemu će se one otključati i postati vlasništvo. Ono što čita neće se izgubiti već zadržati i pripadati mu, radovati ga i tešiti, kako to samo prijatelji mogu.

(1908)

SADRŽAJ

- Vojislav DESPOTOV: Heranan HESE - magija knjige
- Magija knjige
- Lektira za odmor
- Svetska kriza i knjige
- Ekscentrične priče
- Pogrešno shvaćeni pesnik
- Pesnikova ispovest
- Mladi pesnik
- Iz predgovora jednoj antologiji lirike
- Jedan raritet
- O prevodima
- O reci „hleb“
- Jezik
- O pesništvu
- O književniku
- Reč
- Takozvani izbor materijala
- Takozvano bekstvo u prošlost
- Takozvano bekstvo u umetnost
- Pisanje i rukopis
- Duh romantike
- Romantika i neoromantika
- Psihologija poluobrazovanih
- Umetnik i psihoanaliza
- Čitanje i posedovanje knjiga

MAGIJA KNJIGE

Recenzenti

Vojislav DESPOTOV

Rade OBRENOVIC

Za izdavača

Dragan STOJIC, upravnik Srpske čitaonice
i knjižnice, Irig

Likovno-tehnička oprema

Oskar ŠTEFAN

Administracija i redakcija

Masarikova 7

21 000 Novi Sad

Telefon- (021) 52-443

Oslobodeno osnovnog poreza

na promet mišljenjem Pokrajinskog
komiteta za obrazovanje i kulturu

Štampa: NIŠRO „Obzor“

OOOUR Štamparija „Kultura“

XIV vojvođanske udarne slovačke brigade 4—6

21470 Bački Petrovac

Tiraž:

2000 primeraka

Štampanje završeno maja 1985.